

Nemes
Changit
10286

B4549

A M. KIR. FERENCZ JÓZSEF TUD. EGYETEM
BÖLCSESZET-, NYELV- ÉS TÖRT. TUD. KARA

Érkezett 192² évi ^{VI} hó 2. n.
526
Iktató-szám: 192²
Előírat: Utóírat: 5672

THÖKÖLY IMRE
a német irodalomban.

Bölcsészet doktori értekezés.

Irja
Nemes Margit.

B4549

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetnek Könyvtára

Lelt. napló: _____ Lsz.: 10286

_____ csoport: _____

Tartalom

Bevezetés	1. s.
I. Thököly Imre korának verses műveiben	6 s.
II. Thököly az egykoru prózairodalomban	39 s.
III. Thököly a 18 és 19 század irodalmában	75 s.
18 sz. Gespräche im Reiche der Toten	
19 " a/ Drámák	80 s.
b/ Regények	108 s.
c/ Rövid ismertetések	139 s.
IV. Befejezés	143 s.
Forrásművek	148 s.

Bevezetés.

Három évszázadon át kell végigkisérnünk Thököly Imre alakját a német irodalomban. Három évszázad óhajtasai, világnézete és izlése, ellenszenve festik meg a változó Thököly alakját. Ez a változó kép egyben az egyes korok önitélete, világnézetüknek tükré. A kortársak irodalmában, mint XIV. Lajosnak és a töröknek szövetségesét, a gyűlölet torztükrén át megismerítva látjuk. Azt várnók azonnal, hogy a későbbi korok levetik róla az álköntöst, melybe kortársainak gyűlölete öltöztette. De ekkor viszont, mikor a történelmi tárgyilagosság már lehetséges volna, egy késői, kiveszőfélben levő romantikus ^{irodalom} ittfelejtett regény hősévé lesz.

Történelmi hőssé nem vált Thököly. Tragikai vétsége, hogy pályáját a letűnő félholtnak kötötte, okozta azt, hogy nem vált történelmi hős-

sé. Irodalmi értelemben nem küzdötte végig elég klasszikusan a vallásért és szabadságért folytatott harcát. Valóban századának gyermeke volt. Résztvett annak szellemi és fegyveres mozgalmában, intenzíven érezte kora törekvéseit és cselekvéssé valósította őket. Szólni kell tehát röviden a korról, melyben élt.

A XVII. század legfőbb szellemi mozgatói a reformáció és az ellenreformáció. Az európai egyensúly bonyodalmas szerkezete nem engedi meg azonban, hogy ez a küzdelem a maga teljes klasszicitásában lefolyjék. Nemzetek és egyének látszólag ellentmondó lépésekre kényeszerülnek. A fegyveres és diplomáciai küzdelmek középpontjának a Valois - Bourbon és a Habsburgház állanak. XIV. Lajos politikája megmozgatja a Keletet és Nyugatot egyaránt. A politikának ez a nagyvonalúsága bizonyos nemzetköziséget visz az irodalomba, mely a földrajzilag

távolfekvő tárgyak megválasztásában nyilvánul.

Ujra beáll a szakadék a népies- és a felsőbb körök irodalma között, melyet a reformáció már - már áthidalni látszott. Opitz merre szabályokba akarja a német irodalmat kényszeríteni. A népies elem azonban fejlődik tovább a maga útján és végül, mint az előbbi reakciója a Szimpliciuszokról szóló elbeszélésekben jelentkezik. A tudomány haladásával, a háborúk okozta vándorlásokkal bizonyos historiai érzék fejlődik ki, íróban és közönségben egyaránt. Az írók -mint azt ugyancsak Trostler kimutatja- már nem elégedhetnek meg azzal, hogy hőseiket a fantázia ellenőrizhetetlen berkeiben szerepeltessék. Arra kényszerülnek, hogy az eseményeket historiai és földrajzi valóság-

---

+ Trostler József : Magyar elemek a XVII. század német irodalmában. Temesvár, 1913./5.o./

hoz fűzzék. Szívesen keresik fel e célból a Keletet, mert ez messzeségénél fogva mégis tágabb teret enged a fantáziának, másrészt a Kelet pompája megfelel a barokk költő izlésének.

A török veszedelem növekedtével a keleti motívumok utja más irányt vesz és Magyarországon visz keresztül. A német költészet átszövődik magyar elemekkel, harcokról és ezek hőseiről szólnak, legtöbbször, amennyiben bécsi udvari forrásokból merítenek, elfogultan, sőt a gyűlölet hangján is, szabadsághőseinknek megtört bűnösök gyanánt való ábrázolása is gyakori. Eme beállítással gyakran fogunk találkozni a Thököly irodalom rolyamán.

Tehát a magyar hősök utja a német irodalomba a bécsi udvaron át vezet. Ezt az utat sokszor volt alkalma megjárnia Thököly Imrének. Alig lépett ugyanis a felkelők élére, máris megindult a tárgyalások szakadatlan sorozata az udvar

és Thököly között. Külföldi összeköttetései, a török szövetség, befolyása Erdélyben, népszerűsége a felkelők között korán felismertették az udvarral jelentőségét. Ehhez járult még határozott egyénisége, mely a tehetségtelen passzív császárral szemben még jobban kidom-berodott, mert Thököly az aktivitást képviselte. Amennyiben a bécsi politikai körök az ellenük támadó ellenséges erőket személyekhez kötötték, Thökölyben és XIV. Lajosban látták azokat megszemélyesítve.

--000--

I.

Thököly Imre korának verses műveiben.

Thököly személye már igen korán foglalkoztatta a nép fantáziáját, hőseség tápúl szolgálva különösen a róla szóló pasquill-íródalomban a pártoskodó gúnyolódásnak. Egy 1678-ból való pasquille, mely barokk eredetét meg nem tagadhatja (már) ingerült hangon foraul el-
lene, mi már a címben is kifejezésre jut :

"Der wohlgemastete aber auch siegreichen Adler wohlberupite Rauber - Hahn", mely kéttőjük szócsatáját tartalmazza Lipótról és a náporuról. Bennünket itt csak az e rész érdekel, amelyben a kakas /Franciaország/ a sast /Németországot/ Thököly nevével rémiti .

"Hahn : Der Land-Fürst Töckeli, des
Kaisers Feind vor andern

Wird durch sein Aufruhr auch die Unger
heissen wandern."
a sas így felel :

"Der tolle Hune billt nun nicht
mehr so laut wie vor
Holt seine Seuftzer tierr; such Gnad
die er verlor."

utóbbi sorok arra vonatkoznak nyilván, hogy
1678 október végén tárgyalások indultak meg
Thököly követe, Szalay Pál és az udvar között,
melyek november 20 -án hosszabb fegyverszüne -
tet biztosító megegyezésre vezettek⁺. Esze -
rint a pasquillet 1678 telén írták, amely ak -
tualitás legjobban bizonyítja, hogy milyen je -
lentőséget tulajdonítottak a császárhoz néme -
tek az alig egy évvel azelőtt fellépett Thö -
kölynek.

Hirnevével együtt nőtt a vele foglal -
kozó pasquilletok száma és mindsurábban foglal -
koztak vele a "Neue Zeyttung" -ok. Mi csupán

+ Acsády : Magyarország Története I. Lipót
és I. József korában 344. old. Budapest,
1898.

azokat vesszük figyelembe, melyek valamelyest irodalmi jellegűek.

Midőn Thököly élete legnagyobb szakkút éli⁺, midőn egész "Felső Magyarország urává" lesz, házasságát a li Zrinyi Ilonával és külföldi összeköttetései bensőbbekké válnak, nemcsak pasquille -k, hanem prózai iratok és "Zeitgedicht" -ek is foglalkoznak vele. Akár ellenséges-, akár jóindulatu felfogást tűk -rözzenek eme írások, egy pontban megegyeznek, abban, hogy jelentőségét felismerve, fontos személyiségét nem mellőzhetik.

Az 1683 -ban megjelent "der Türk ist krank"⁺⁺ című vers szerzője XIV. Lajost és Thökölyt okozza a törökökkel folytatott szeren-

-
- + Monumenta Hungariae Historica Scriptores
XXIII. késmárki Thököly Imre - - naplóí
Pest, 1883. 116. sz. V. oldal.
- ++ Leffler Béla : Magyar vonatkozású német
népénekek. Századok 1911. 429. old.

csétle-háboru miatt.

" Ludwig und Thököly seid verflucht,
Wolt ihr wärsst längst gestorben !
Wer bei euch Rath und sucht Gnad
Ist hie und dort verdorben. "

Mint minden fontos történelmi esemény az
1683 -i Bécs második török ostroma komoly
és szatirikus röpiratok egész sorának ke-
letkezéséhez adott alkalmat. Ami e dara-
nok belső tartalmát illeti, nem szabad ő-
ket nagyon szigorú mértékkel mérnünk, a-
zonban gyakran kitűnnek friss eredetisé-
gükkel és ügyesen adják vissza az ese-
ményt vagy helyzetet, amely létrehozta ő-
ket. Egyes szatirák valóságos kabinet-
darabok. A szatirikus darabokban, különösen a

a gúnyversekben a valódi bécsi humor nyilvánul meg, mely bármily komoly szint ölt is, valójában nem ment a kedélyességtől. Csupán Kara Musztafa és XIV. Lajos ellen engesztelhetetlenek⁺ Thököly ellen nem annyira a gyűlölet, mint inkább a káröröm hangja csendül meg vagy a bűnbánat szava.

++

"Die weitherühmte und Wohl ausgebaute

Türkische Badstube

So vor Wienn 1683 ist geheitzt worden, gedrückt im selben Jahr.

Die von Ihrer Kayserl. Mayest. König in Polen, Churfürsten aus Bayern, und Sachsen, Nebenste andern Reichsständen vor Wienn wohl bereitete Bad-Stube"

A rangsor szögörü betartásával szólalnak meg előbb a szövetségesei, azután már csak egy-egy megjegyzéssel szerepelnek a háboruban kitűnt vezérek és Ausztria tervbevevett szövetségesei. A gondolat, mely szerint valamely fizikai aktust megsze-

+ Humoristica, Satyrische Dialoge u. Theater, aus der Zeit der 2. Türkenbelagerung Wiens. hg. v. Ed Seis. Wien 1883

++Közölve: Albert Comesina Wiens Bedrängnis. Wien 1883./218 l.on/

mélyesitenek, ismeretes motivum a német irodalomban.⁺ Az érvágás szintén gyakori, büntető és javító egyben. Van ebben a "Zeitgedicht"-ben valami a balladák komorságából, mi főleg a szultán félelmében nyilvánul meg. A "Todtentanz" hangulatát tükrözi ez a halálrafürösztés. Hogy ez a téma 1683-ban a középkorból visszajár, a háborus időkben leli magyarázatát és a szultán elleni gyűlöletben, melynek kifejezésére semmilyen eszközt sem találnak túl erősnek. Kárörömmel sietnek mindannyian Bécsbe, hogy segítsenek a szultán fürdőjének elkészítésében és mennél forróbbra fűtsék azt, kinjában már a nagyvezér is félelmének ad kifejezést.

"Manschröpffet hierzu scharff, wer nur in
seinem Hause
Daheim geblieben wär, ich fürcht dass für
das Siegen
Ich leichtlich einen Strang, zur Beute
möchte kriegen"

+ Calvinistisches Badstüblein. München 1588
Thomas Muckner: Ein andechtig, geistliche Bade
fahrt 1515

"Der Juden Badstube"

"Neue Putzungen von des Rupts u. a. Pfeffer
Badstube". 1546

L. Franz Hirsch: Geschichte der deutschen Lit. (322 o.)

Thököly, kit utolsónak szólaltat meg a szerző,
szintén átlátja már, hogy kár volt nem távolma-
radnia Bécs ostromának előkészítésétől

"Ich bin sehr schlecht daran, mein Volck
weiss fast kein Lager
Es hat gelogen sehr -der Englische Wahr-
sager
Dass ich solt König seyn, der Dichter u.
Prophet
Der dieses ausgesprengt, wird Schimpff
und Schand besteht."

Thököly fenyegetett téli szállásaira utal e meg-
jegyzés.

Zrinyi is szerepel négy sorral :

Gefangener

"Wenn nur der Kayser wolt vergeben
Was Übels ich an ihn gethan
Ich wolt hinfort mein gantzes Leben
Für seinen Ehren wenden an."

i de távolról megjegyzés * tévesen 16. o. há felül.
teljes.

Évszám nélkül, de minden bizonyossággal szintén 1683-ból származik a Museum Stadt Wien tulajdonát képező rézkarccal ⁺ ellátott verses lap.

A kép alatt levő magyarázó sorok adják a költemény címét :

"Der nunmehr in letzten Zügen liegende Türkische Gross Suldan und der ausländischen Medicorum über dessen Krankheit gehaltenes Consilium "

Tárgyára nézve a "Türkische Badstube" -ben leírt esemény hatásával foglalkozik. A történeteknek mintegy tudatos továbbvitelét látszik bizonyítani a vers egész szerkezete és hangja. Az együtvé tartozást a szultán környezetében levő személyek, illetőleg ezeknek egyező nyilatkozatai jel-

+ A szultán párnákra burkoltan, szenvedő arckifejezéssel ül trónján, feje fölött két zászlót tartó alak sorsát indokoló felirással. Az összes jelenlevő fejedelmek körülállják, csupán a nagyvezér áll menésre készen, Thököly pedig elfordulva és teljesen elkülönülve ül hatuján.

zik. Mintegy pszichológiai fejlődést mutat a költemény hangja, amely a halálát közeledni érző bűnbánó nagyvezérrel szemben sokkal enyhébb, miután már látják, hogy a fürdőnek, melyet oly heves gyűlöletükkel fűtöttek forróra, a kívánt hatása el nem maradt.

Hogy szerzőnk Thökölynek fontosságot tulajdonít, azt külsőleg is nyilvánítja, amennyiben többi felszólaló négysoros megjegyzésével szemben, Thökölynek nagyobb szerep -nyolc sor- jut.

Thökölynek Bécs ostroma után ~~kissé~~ meggingott és bizonytalan helyzetére utalva bűnbánó szerepben szólaltatja meg. A többi Bécs ostromának évében megjelent verssel ellentétben.

"Es haben jederzeit mein böss-verkehrte

Sinnen

Getichtet und getracht nur Unheil

anzuspinnen"

szav^{an} mögött pozitív vád rejlik. Mivel eme vers tudomásom

szerint, legalább könnyen megközelítő helyen
nyomtatásban meg nem jelent, ~~leközlöm~~ a Thököly-
re vonatkozó sorokat. Az előbb idézett két sor u-
tán így folytatja :

"Dass hab ich nun davon, so weit
hab ich gebracht
Dass niemand auf der Erd sich ietzt
meiner acht
Was soll ich ferner thun? Ich weiss
nichts anzufangen /
Dann dass ich sitzen blieb / und spinn
was viel verlangen
Und mir vergönnen wohl / für meine
schlimme Tück
Den Faden / welcher dient um meinen
Ha's zum Strick "

A rendes séma szerint megint alkalmi költemény a:

"Hertz und Magen Vomitiv / Zur Kühlung/
des Heisshungrigen u. Blut-durstigen/Wolff Magens/
des Primo-Veziers/von/ den Hohn u. Spott Ingredien-
ten/Der Christlichen Poten/ Taten und von der wie-
nerischen Geschütz/ und Stück Massa/ Auff eine Do-
sis zugerichtet, und an statt eines kühlenden Sy -
rups ausszutrinken/fürgesetzt /von/ Gott Hilft
Wunderlich/ im Jahr als Starnbergs Kunst, Verstand
und Witz / Beschütztet hat des Kaisers Sitz.⁺⁺/Kö-
nigl. Bibl. München./

Éles hangon támad a nagyvezérnek :

"Backe dich Bluthund du Primo-Vezier

Nichts verfanget dein hündisches Pochen!

Laufe nach Hause Du Mahomets-Thier

An deine die Christen sich rühmlich gerochen"...
+ Zrinyi szereplését csak egy historiai és egy iro-
da ömtörténeti esemény egybevetésével érthetjük
meg. A historiai tény Zrinyi János Antal Thököly-
né testvérének elfogatása az udvar Linche mene-
külése alkalmával. Bűnbánó voltát pedig Matthias
Abele Zrinyije: "Die letzte Reue vor dem Tod Pe-
ter Zrini u. Francisci Frangipani" határozza meg,
mely átment a német irodalomba és névtelen szer-
zőnk figyelmét sem kérülte el.

++ Közli: Camesina LIII. old.

(+++ Trostler)

idegenül hatnak a költeményben elszórt népies szó-
lásmódok; humanista műveltségét is fitogtatja a
"Gott Hilft Wunderlich" fel nem derített álnévbe
burkolódzó szerző, midőn Mahomet berkeit és Fámát⁺⁺
emlegeti. "Bluthund", "Wüterich", "Mordhund" és egyéb
a német pasquille irodalomban a keresztényekkel ha-
dakozó törököket illető ~~stereotíp~~ jelzőket sűrűn al-
kalmazza a nagyvezérrel szemben szenvedélyes hangon.
Dicsérően említi meg az összes hadvezéreket, kiknek
közreműködése és segítsége által sikerült a törököt
leverni. Ezek után Thököly Imréről emlékezik meg:

"Aber wo ^{lauret} ~~herret~~ und kratzet den Kopf
Töckeli, nebenst den Male-Contenten
Wahrlich es kostet gar leichtlich den Knopff
Wann man dem Kayser entziehet die Renten
Kaysern und Königen, Fürsten und Herren
Solle sich niemand zu ^w ~~niederig~~ sperren."

Thökölyvel szemben való elnézés oka arra vezethető
vissza, hogy Thököly nem vett részt Bécs ostromában.

+ 3 versszak
++ 17 versszak

1684-ben jelent meg a Nemzeti Múzeum apró nyomtatványai közt meglevő :

(A) "Neues Königliches Frantzösisches" à l'homme und Hoc Mazarin--című vers. A szerző saját véleményét Mercurius-szal mondatja el. Eme társasjáték formát ajánlja Mercurius, hogy lakománál szórakozása legyen a résztvevőknek és egyuttal politikai céloknak is szolgáljon. Erre mindazok, kiket Magyar-és Franciaország sorsa érdekel, gúnyolódó négysoros versekben szólalnak fel, mondanivalóikat az akkoriiban divatos "à l'homme" játék műszavaiha burkolják. Szerző, ki nem nagy barátja a papoknak, a vers legnagyobb részében velök évődik. A császárt sem kiméli meg.- Magyarország heves szemrehányásokkal illeti, mert ígéretét nem tartotta meg és olyan keservesen sanyargatta az országot. "Graff Töckely" végül így szólal fel :

"Viel Lieber spiel ich auch aintzo um mein Leben
Weil ich den Pfaffen doch muss Hab und Gut
So sterb ich als ein Held, nicht wie ein ^{hingeben}
Pfaffenknecht,
O Leopold, mein Lohn ist leider gar zu schlecht."

Bár Thököly egyik főszereplője e versnek és a szerző rokonszenvét e szavak: "So sterb ich als ein Held, nicht wie ein Pfaffenknecht" is mutatják, a vezető gondolat: Thökölynek a vallásszabadságért folytatott küzdelme eme kissé nyers, sőt negatív keretből nem domborodik ki ki eléggé. A harcias protestáns szerző minden baj okozóiként a katolikus papokat akarja feltüntetni, Thökölyt mint a papok áldozatát szerepelteti.

Hasonló felfogás nyilvánul meg az ugyanebben az évben, de már pregnánsabb alakban írt "Pasquinus"^(B.) ⁺ban. A magyar királyság panaszkodik romlásán, melyet a törökök és "heillose Jesuiten" okoztak és szemrehányással illeti a császárt keresztényellenes vallási türelmetlensége miatt. Thököly büszke öntudattal jelenti ki, hogy eme önkényt és erőszakoskodást nem nézheti tovább tétlenül, nyugodt lelkiismerettel ránt kardot, Isten szavának védelmére.

+ Nemzeti Múzeum. Apró nyomtatványok. 1684.

"Ich bin zwar ein Vasall des Kayser
doch mit nichten
Sein Slave, drum kann ich nicht länger
sehen zu
Ich streit für Gottes Wort, der mag es
selber richten
Ob ich was wider Recht und mein Ge -
wissen thu ! "

Látjuk, hogy költőnk meg volt győződve Thökölynek
mélyen vallásos önzetlenségéről. A jezsuiták el-
leni gyűlölettel eltelve, szerző nem is veszi te-
kintetbe, hogy Thököly annak a töröknek szövetsé-
gese, amelyik kiszívja Magyarországnak "das Mark,
das Blut aus den Adern."

Thökölyben dicső harcost lát, ki Isten szent
szaváért meggy küzdelembe.

Eközben az európai helyzet úgy alakult, hogy
Thököly, kit hatalmas szövetségesei elhagytak, mege-
rösödött ellensége támadását már nem tudta vissza-
verni. A császári csapatok felkelő győzelmi napja
lassanként elhomályosította a félholdat. Thököly
felismerte a közelgő sorsváltozást és megkísérelte
annak elhárítását, de már késő volt... A császári
udvar győzedelmes fegyvereiben bízva, nem válaszolt
Thököly békeajánlataira. A törökök pedig gyanút fog-
tak ellene és a császári diplomácia cselszövései-

től félrevezetve, elfogatták. Nemsokára visszanyerte ugyan szabadságát, de sorsa már meg volt pecsételve.

Thököly elfogatása a császári csapatok körében kellenes feltűnést és nagy örömet keltett, több röpirathoz értesítették róla a német közönséget.

Ene "erbärmliche Tragödie"-ről a császárpárt szellemében írt tudósítás :

"Das Neueste von der Zeit

das ist

"Ausführliche Vorstellung der listigen Gefangennehmung und in die Ketten und Bande Schliessung des weltberuffnen ungarischen Rebellen Graf Teckely, 1685" /portrait-val./ *

Ebben szerző így moralizál :

"Rebellion nimmt endlich übles End

Weil sich das Blat noch zum Verderben wendt

Der Stifter muss mit Ketten und mit Banden

Wie Teckely befiesselt stehn in Schanden."

+ Ráth György könyvtár.

Elbeszélést következő szavakkal végzi :

"So lohnt der Türk hier denen, die ihm
trauen,
Man wolle nur diss Traur-Spiel recht
anschauen
Verräterey muss so in Ketten gehen,
Kann in die Läng mit Gründe nicht
bestehen."

Ez úgyszólván a hivatalos felfogás volt a "rebel-
lis Thököly"-ről, amint az már az 1683. évi szeptem-
ber 23.-i királyi manifesztumban, amely minden
haj okozójának Thökölyt nevezi meg,⁺ kifejezést
nyert.

Thököly elfogatása után nemsokára keletkezett
a császári seregek Felső-Magyarországi diadalai -
nak krónikája, melynek címe :

⁺⁺ "Eine herrliche Beschreibung der kaiserli-
chen Waffen, von Eroberung etlicher berühmter Orter
in Ober-Hungarn und Turkey, artlich Eperies, Caschau
/Zolnok/ S.Nicolai /Bodrock Onot/Tokay Calo/Ibrány

+ Acsády : 426.o.

++ Leffler: Századok 1911, 431.old.

/Klein Warasdein. Was sich weiters mit dem Graff Teckeli ereignet - ist in folgendem Gesang zu vernehmen."

A legnagyobb győzelmet sorolja fel a történelmi tényekhez híven. Azután naiv örömmel számol be a törökök megfutamodása által nyert gazdag zsákmányról. Thökölyt, "der eine ganze Million verlassen musste" "amer Hasenmaier"-nak nevezi. Ugy látszik, hogy szerzőnk²/politikai helyzet felől éppen olyan jól tájékozott, mint a hadműveletek felől, mert tudja, hogy a lengyel király többször közvetített Thököly és I. Lipót között.

"Der Thekely verhofft *thette* an Polen oft
 Pardon begehren. O nein es ist zu spät, *es* will von
 keiner Gnad der König hören."

Thököly ezután a törökök segítségét kéri Kasza elfoglalására. A "Wassa" nagy zavassal Nagyváradra csalja, ahol "hüpsch und fein" fogadták. Azonban:

"Man schlug ihn ein eisen Band

O Teckely was Schand

Wie thuest erbleichen

Hun ist der Metzem voll
Man wird ihn jetzt und
wohl gewiss abstreichen"

Ebből a költő így következett :

"O Gott thut in kleiner Zeit
Sein Hochmuth beschliessen, weiser
thuet/ ^{Tyrannisch} will armes Christen Blut helfen
vergessen."

Ímára kulcsolt kezekkel ad hálát a jó Istennek, mert
a keresztényeket mindenkor " Mit Victori erfreut in
Jesu Namen."

Szerző buzgó katolikus és hű szolgája királyának,
tehát magyar alattvaló.

Thököly jellemzéséhez alig járul említésremél-
tő új adattal. "Sein Hochmuth" és Thyranisch thuet
az általánosság határain mozgó kifejezések és jel-
lemzéshez elégtelenek. Több figyelemre méltó a szem-
rehányás, hogy Thököly:

"vil armes Christen Blut
hat helfen vergessen "

tehát része van a török veszedelem felidőzésében.

1686-ban még Buda ostroma előtt írta meg egy

-25-

erősen protestáns érzelmi szerző :

C.) "Türkischer Rechtboden"

auss den jetzigen Zustandt in Ungarn

"und anderen Ländern eingerichtet und entworffen

/In diesem Eintausend Sechshundert und Sechs und

Achtzigsten Jahr da die Stadt Ofen belägert war.

Gedruckt zu Frankfurt am Mayn. 1686 "

című versét. A játékos keret, forma és versmórték

tekintetében, valamint Mercurius bevezető szavai és

felfogásbeli egyezések egyaránt emlékeztetnek az A)

ponthoz tárgyalt röpiratra. Mire "Türkischer Recht-

boden" megegyezik a "Pasquimus"-szal abban, hogy

mindkettő feddhetetlen lovagnak rajzolja Thökölyt.

A szerző tehát valószínűleg ismerte mindkét előbb

keletkezett iratot és mintának használta őket. A

versben említett személyiségek tarka sorában gróf

Thökölyvel következőket mondhatja költőnk :

"Ich fechte weil ich kann /für Freyheit/

Gut und Leben

Man kan mir keine Schuld als wie Rebellen

geben /

Die Rache Gott und Noth führt blanchen

Säbel ein /

- 16 -

"Weil Türck und Tartar mehr als Pfaffen
gütig seyn."

Ugyan^{azok}ak a gondolatok, melyekkel, már a két 1684-
ben kelt versben találkoztunk, ez utolsóban azon -
ban már határozottabb kifejezést nyer a gondolat
és lényeges fejlődést mutat. Legvilágosabban lát-
hatjuk ezt a rokon motívumoknak az egyes verssze-
kekben való egymásmellőállít sából :

1386
"Türkischer Fechtboden"

A1

Neues Kgl. frz. a 1' homme
1684

Pasquius 1684

B

Ich fechte weil ich kann:
für Freiheit

Viel lieber spiel ich
auch

Gut u. Leben

anitzo um mein Le-:ve

ben Weil ich den Pfaffen
doch muss Hab u. Gut hinge-
ben

Man kann mir keine
Schuld als wie Rebellen
geben

...er/Gott/ mah es so
her richten Ob ich wa-
wider Recht u. mein Ge-
wissen thu.

Die Rache,

Viel lieber spiel ich

anitzo um mein Leben, Weil:
ich den Pfaffen auss' Hab
u. Gut hingenben.

Gott
und Noth

führt blanker Sabbel:
ein. muss Hab u. Gut hingenben.
Weil Turk u. Tartar mehr:
als Pfaffen gütig seyn.

Weil ich den Pfaffen doch:
muss Hab u. Gut hingenben.
So sterb ich als ein Held:
nicht wie ein Pfaffen-
knecht.

Ich streit für Gottes
Wort...

Az első helyen idézett versszak szembeszökösen ki-
válóbb, mind gazdagabb tartalom, mind világosságánál
és tömörségénél fogva. Nem csak zárt egységbe fog-
lalja a másik két vers motívumait, hanem a harcnak
két új mozgató eráját is említi: "Rache" és "Not".
A harc eszményi irányát és célját is kellőképpen
hangsúlyozza. Thököly Istenért, szabadságért és
bosszuért küzd, javaiért és életéért kényszerűség-
ből fog fegyvert, védelemre, ez szentesíti fegyv-
vereit. Egyetlen eddig tárgyalt röpirat szerzőjé-
nek sem sikerült Thökölynek alakját - amelyről any-
nyi ellentétes nézet volt elterjedve - egész nagy-
ságában felismernie és ehhez hasonló fontosságu
jellemezést adnia, mely annál is nagyobb jelen-
tőségű, mert a harcok folyamán keletkezett és így
a német protestánsok hangulatát megvilágítja.

Az 1688. év eseményei ^{mind} ~~egy~~ Thökölyre, mind a
portára nézve szerencsőtlenek voltak. Munkács vára
német kézre került és ezzel Thököly ~~felső-magyar-~~
országi fejedelemségének utolsó nyoma is eltűnt. A
császári csapatok győzelemesen foglalták el a ma-
gyarországi hódolt területeket. Ezen eseményekkel

tette rémületet tükrözi :

"Grosses Lamentieren /in der Stadt Constanti-
nopel/ Über die grosse Forchtssame Krankheit/Dess
Türkischen /Kayser/ In welchem sich mit wohldie-
renden Rath / befanden

Gross Sultans

Leib Medicus, Gross Vezir, Muffty, Bürger in Constan-
tinopel, TöckelyBapozeth der Wahrsager aus Egypten.
Wien gedr.bey Johann Jacob Mann, in der neuen
Welt / im schwartzen Adler 1688."⁺ A hasonló
tárgyu költemények sablónszerűnek nevezhető ke-
retében fejezik ki a szultánt körülvevő tanács-
adók, egyúttal szerzőnk érzelmeit is. A főszerep
megint Thökölyé, főként azért, hogy szigorú és i-
gazságtalan ítéletét önvád alakjában hősséval mon-
dathassa el a költő.

Thököly elkeseredése szorongatott helyzeté-
ben versenyez a szultánéval :

"Mich dauret deine Krankheit sehr,
o grosser Herr von Herten

Wolt dass ich nie geboren wär/ bin selbst
voller Schmerzten

+ Wien, Nationalbibliothek.

címét közli Hammer: Geschichte des Osmanischen
Reiches A.20065

Es geht mir nicht nach meinem Kopff /der
Leib fängt an zu
schwinden

Ich kan in mein und deinem Reich kein
Rast noch Ruh em-
pfinden "

Rossz sejtelnék gyötrik :

"Gross Glück muss seyn wann dieses
Jahr ich nicht werd gar
gefangen "

lejebb pedig :

"Es kann noch seyn /dass mit dem Strang
mein dicker Hals
wird prangen"

Munkács úttadásáért is önmagát okozza :

"Mein Weib ist hin / die Kinder auch /
Ich darff sie nicht mehr holen.

Das ist die Straff dieweil ich nicht gelebt
wie ich hab sollen "

társaságos nagyraavágyó volt, hatalomra és királyi ko-
ronára vágyott.

A tanácsokból, melyeket Thököly a szultánnak *
* folytatás: tévesen Péter 31. l. on

" nur Geduld / O Kayser Gross/ich will
mein Fleiss mit
sparen"

és érdemeire emlíkeztetve hozzáfűzi :

"Wie du hast dieser Jahren auch /mit tapffer-
keit erfahren"

Thököly, nemcsak szolgailag alázatos, hanem gyáva is,
mert életét -mint mondja- megfutamodásnak köszön-
heti :

"Wann ich nicht allzeit war der erst / und
finge an zu lauffen
Mit grosser Qual müsst ich schon längst
in eigenem Blut ersäuffen."

Mély meggyőződéssel ajánlja a szultánnak is egyet-
len mentő eszközként saját harci taktikáját :

"Mein Rath ist/ dass du Gross Sultan/in
Hoffnung solltest wachen/
Dass die dein Krankheit nicht den Todt/
noch Furchtsankeit thut machen"

So brauch bey Zeiten mein Recept, den
Lauffenden Wundseegeen
Wird niemals in keiner Gefahr die Todes-
furcht beegen "

Hogyha mindehhez hozzáfűzzük Thököly vallomását:

"Was heut ich auf den Raub ertapp..."

úgy szerzőnek tényleg sikerült a "rablólovag" "va-
zallus", "álszent" Thökölynek egészen plasztikus

ad és az önvádakból, melyeket hallottunk, élesen
domborodik ki a szerző ellenszenvé. A kifejezésnek
bizonyos mérséklete egyrészt a szerzőt dicséri, más-
részt pedig csak eszköz, hogy Thökölyben mindenek-
felett a török szultánnak alázatosan hódoló vazal-
lust fesse. Ezen felfogásának megvilágítására nyílt
ferditéstől sem riad vissza szerzőnk, amikor Thökö-
lyvel a vallásszabadság és reformáció meggyőződéses
harcosával ezt mondhatja :

"O Gross Sultan ich hab vermeint /die
Christeheit zu zwingen "

és :

"Vorher hatt ich viel Glück und Sieg/
wider der Christen

Heufel

Jetzt bringens mit ein solchen Gewalt
auff "uns" als wie die
Teuffel"

Az "uns" szó a török érdekekkel való teljes azo-
nosítást jelzi :

Szolgálatra készen biztatja a szultánt:

torzképét megrajzolnia.

A valóságban ugyanis Thököly csodálatos kitartással újból és újból megkísérelte reményeinek valóraváltását. A kikerülhetetlen sorssal való küzdelmében van valami nagyszerű és így egy 1689-ben megjelent röpirat, melynek címe :

+ "Cadens et Labescens Columna

Turco-Gallica das ist welche

Des Türken Sturz und

Frankreichs Wanken..."

Welt Beherrschers in Gedanken

Der so viel Tränen macht fliessen / wird

nach dem Fall zu seyn geniese u.a.m. 1689"

Thökölyt "unruhvoller Kopf"-nak nevezi és bitófával fenyegeti :

"Du unruhvoller Kopf, verkehrter Teckely

Dis Euer Thaten Lohn, weil ihr so frech
erkühnet"

Már külső formája miatt is említésre méltó

Thököly-ellenes :

+ Das Vater unser eber den Erzrebelln Thekely "

+ Közölve a Zeitschrift für Volkskunde 1909. évf.

cimdi röpirat, mely a bregenzi kapucinusok könyvtárában egy 1834-ből való gyűjteményben /21x 22/ cm/ nagyságu lapon 44.számként található.

Már a költemény címe is mutatja, hogy pamphlettel van dolgunk. A Miatyánk egyes sorával való kapcsolat e kor szatirikus költészetének megszokott formája volt.⁺⁺

E szatira metszően éles és szellemességtől nem mentes; katolikus, császárhű alattvaló lehetett szerzője, ki pártja szempontjának na - gyon lelkes és meggyőződött szószólója.

Frissen gördülő rimekben ugyanazon vádakat hangoztatja, pozitív formában, melyekkel a "Grosses Lamentieren..." Thökölyje, önmagát illette. E két költemény tehát szoros összefüggésben van egymással, az évszám jelzése nélküli "Vaterunser" nyíltan és lendülettel hirdeti mindama bűnöket, úgyszólván pontról pontra terjedő egye-

+G.Mehring: Das Vaterunser als politisches Kapfmittel.

Das Heydelbergisch u. Rebellen Vaterunser/Bethlen Gáborról/ Közli : Wolkan 5/282-7/

zéssel, melyeket Thököly a "Grosses Lamentieren" című versben vállalt .

"Teckely du bist des Türken Knecht } Das
Hättest du betrachtet recht } Vater
unser

"So wärest du nie gesprungen aus } der du
der Christenheit ins Türcken Haus } bist "

továbbá önzésből vágyott a magyar koronára, kiszolgáltatta a kereszténységet a töröknek, elárulta a hazáját és miután az 1688-i versben Thököly azonosságot vállalt a török érdekekkel, a "Vaterunser" szerzője nyíltan ítéletet mond róla :

"Hast wollen mahometisch werden }
Dass dich der Teuffel hol auf Erden } uns
nicht"

Csupán egyetlen pontban enyhébb a "Vaterunser" szerzője. A Raub szót helyettesíti az egy fokkal elnézőbb "Dieb" kifejezéssel, de az érte járó büntetést kegyetlemül szabja meg :

" Ein Dieb bist du man darffs wohl sagen } dein
den man soll an Galgen Schlagen } Nam"

A politikai pamphletirodalomnak eme objektív szempontból nagyon sikerült terméke korában általános tetszést és elismerést arathatott.

1685-ben jelent meg Bécs felszabadításának eposza, a kornak egyetlen nagyobb epikai műve, mely hősünkkel foglalkozik. Miután műfaját tekintve eltér a most tárgyalt költeményektől, említése a kronológiai szempont mellőzésével, a fejezet végére került. Szerzője Joh. Const. Feigius⁺, Tassoval versenyezve, -kit Dittrich von dem Werder fordításából ismert, -írta meg művét: Adlerskrafft oder Europäischer Heldenkern. Das ist Warhafft /und ausführliche Beschreibung der toten Tapferkeit/welche die Christlichen Helden /Ritter und Soldaten -- erwiesen--". Gedruckt zu Wien bey Joh. Kürner 1685.⁺⁺, melynek csak címe 178, az egész mű pedig 11908 verssorból áll. Feigius mint önkéntes maga is részt vett a harcban s így egyrészt saját tapasztalatai után, Maximilian és a szövetségesei irán-

+ 1. Allgem. Dt Biogr. VI. 602 l.

++ Trostler: Boeners "Rennbahn der Ehren" Ung. Rundschau 1915./206 o./

ti óriási lelkesedéstől áthatva, másrészt pontos és történetű feljegyzések alapján éneklimeg hexameterekben e nagy eseményt. Költői alakításról vagy kompozícióról nem beszélhetünk, értékét inkább a napi események pontos feljegyzése képezi:

Thökölyvel szemben Feigius is ellenséges érzelmű. Rossz néven veszi, hogy külföldi összeköttetéseket keres.

"So hatte der Teckly sich drumh gemasset an/ Dann man hat ja in das Künfftige wohl gesehen/ Wie der Ertz-Rebeller/sich hatte unterstehen/nemblich in Mähren stracks / zu suchen einen Past Aber es hat gefehlt ja der Anschlag dem Gast/ Weil von Lothringen Carl der Hertz ist gegangen Ihn stracks entgegen auch / und hat ihn so empfangen Dass er sambt seinen Volk lied Schaden u. Verlust Weil es gar manchen Kopff/bey ihnen hat gekost".

A háborút Thököly tervezte ki :

"Wann man es recht betrachtet/ an Liecht u.
an der Sonnen

So hab ich diesen Krieg /ja selber angesponnen

Ich habe freylich wohl die Ottomanische Port

Zum Waffen und Gewähr/bewegt mit einem Wort"

176. old.

Thökölynek semmiféle jó tulajdonságát nem ismeri el :

"Es ist an Teckely niemals nie guts gewesen"

és ^{in sel} incselkedése rossz példát nyújt. Majd az

1684 év eseményeit beszéli el Schulz tábornok.

"Bey Eperjes gleich darnach hat angetroffen

Den Ertz-Rebeller selbst mit sammt seinen Anhang

Jedoch der Teckely dem General entsprang

In den Schlaff-Hosen sein/ und hat die Flucht

Weil es für Nacht geschah/wo er nun ^{genommen} sey hin
kommen?"

/365.o./

Örömmel közli, hogy Thököly "megfutamodása" u -

tán gazdag zsákmányhoz jutottak. A zsákmánynak

örül, de Thököly visszavonulását "ellendige

Flucht"-nak nevezi /366./- Több szó nem is e-

sik Thökölyről, ami érthető, miután Bécs ostromában nem vett részt. Feigius eposzában nem alakít, hanem csak eseményeket beszél el, nem járulhatott tehát Thököly jellemzéséhez egyetlen vonással sem, de mint kora hű krónikása nem hagyhatta enlítés nélkül nevét.

---0---

II. Thököly az egykoru prózairodalomban.

Költői feldolgozások mellett prózairás is szép számmal maradt fenn, mely Thököly személyével, szereplésével foglalkozik. A nagy érdeklődést, melyet korában keltett bizonyítja, hogy több egykoru életrajzírója is akadt.

Igelterjedtebb volt az 1683-ban megjelent:
"Wahrhaftige, Eigentliche Originalbildnis nebst
denkwürdiger und ominöser ausführlicher Lebens-
Beschreibung des gebornen Ungarischen Grafen
munnehro aber von der Ottomanischen Porten be-
reits erklärten Fürsten Emerici Tökeli."- 1683.

/s.l./4to 5 lev.⁺

+ teljes címe : Apponyi 1088.

Magyar fordítását kérielte nagy vár. fejedelm
1876 (655 l.) eredetiben tartotta.

Bevezető soraiiban az ismeretlen szerző kijelenti, hogy bár ujságokban sok cikk jelenik meg Thökölyről, neveltetéséről, életéről és vallásáról csak egy "Tractätlein" tudósít, amely nehezen hozzáférhető, célja tehát a nagyközönség figyelmét e kiváló hőre felhívni. Ene célját szerző -ki korának nagytekintélyü embere lehetett- teljes mértékben elérte, amennyiben majdnem minden Thökölyvel foglalkozó író ezentul ezt az életrajzot veszi alapul. Vagy szóról szóra idézi, vagy csekély változtatással használja fel: Így Erasmus Francisci is hivatkozik rá a "Blutig lang gereizter aber sieghafft entzündeter Adlerhblitz"-ben /223.old.on/, midőn Thököly Istvánról szólva kiemeli az "Originalbildnis" szerzőnek magyarbarát érzelmeit.⁺

Az "Originalbildnis" Thököly életének főbb eseményeit tárgyalja. Tárgyilagos, sőt barátságos hangon foglalkozik hősünkkel. Külső megjelenését Gusztáv Adolf svéd királyhoz hasonlítja.

+ 1. még: az "Ungarischer Simplicissimus" függelékét. E. G. Happel: Ungarischer Kriegerroman Ulm. 1687/I. 334. o.

ja; békeszerető, vallási kérdésekben jóindulatu
"der Jedem das seine gewährt" A protestáns tá-
borhoz tartozó szerző Thökölyt igen nagyra be-
csülte, feltűnő azonban, hogy eldöntetlenül hagy-
ja a kérdéseket : rebbelis-e Thököly és megille-
ti -e a hercegi cím. Kiemeli ellenben kiváló
szellemi képességeit, kitűnő neveltetését, már
iskolaéveiben megnyilatkozó vitázó tehetségét.
A katolikusok iránt türelmes, minden tette és tö-
rekvése béke és nyugalom fenntartására irányult.

Az "Ungarischer oder Dacianischer Simpli-
cissimus végéhez csatolt :

"Gründliche Beschreibung und wahre Abbil-
dung und kurze Lebensbeschreibung des ungari -
schen Grafen Emerici Tökeli 1683 /s.l./4 to 4
sz lev."⁺

Az "Originalbildnis" nyomán készült. Ele-
jétől fogva megegyezik e két életrajz, csupán
ott térnek el egymástól, ahol az "Originalbild-
nis" Thökölyt Gusztáv Adolfhoz hasonlítja és
felsorolja előbbinek jó tulajdonságait.

A "rebellió"kérdésében ezen mű szerzője sem kíván nyilatkozni, azonban talál módot rá, hogy indirekt uton és személytelen formában nyilvánítsa felfogását. Az életrajzot megrövidíti és Thököly anyjának, valamint "Franz Rhádai"⁺-nak haláláig beszéli el hőse életének eseményeit.)

A "rebellió" kérdésében -mint mondja- nem akar nyilatkozni, azonban talál rá módot, hogy indirekt uton személytelen formában nyilvánítsa felfogását. Az életrajzi adatokat követő "Beschluss"ban "hat okot sorol fel, melyek "rebelliók" keletkezésére vezethetnek". Olvasói ítéletére bízva, volt -e ok, mely "den Grafen Emerich Tökeli zu einer unverantwortlichen, unrechtmässigen und deswegen vor aller Welt hochsträflicher ungarischen Rebellerei wider sein gesalbtes Oberhaupt angetrieben und mit angespornt haben?" Még ha lett volna is -mondja a szerző- kérdéses "ob Thököli

+ tulajdonképen Rhédei.

mit gutem Gewissen sich gegen seinen Herrn hätte aufstehen dürfen ." "Man fürchtet sich heutzutage sich darüber zu entscheiden." Ezért inkább felsorolja a két ellenpárt érveit, a döntést -szerinte- istenre bízva. Azonban a csoportosításból és a császárpárti érvek hangsúlyozásából világosan kitűnik, hogy szerzőnk, ki hű császárpárti ember lehetett, az érvek eme szembeállítását csak azért használta, hogy elutasító ítéletét, melyet nyíltan nem mert megszövegeznikifejezhesse.

A "Kurtz verfasste wahrhaftige Lebensbeschreibung Des Ungarischen Grafen Emerici Thöckely"¹ szerzője viszont nem fél állásfoglalástól. Már a címben kifejezi Thököly felől táp-

+ mit beygefügeter Erzählung seiner gegen Ihw. Kayserl. Majestät als König in Ungarn angestellter Rebellion und gefährlicher Mäuterey

Sogar dass auch auf sein alleiniges Veranlassen die türkische Macht in Ungarn und Oesterreich einge führt worden.

Gedruckt in eben demselbigen Jahr Da durch Anstiftung des Teckely die Stadt Wien belagert wahr". - /Wien Univ.Bibl./

lált véleményét, midőn a török veszedelem egyedüli felidézőjének és a bécsi ostrom értelmi szerzőjének nevezi. Az írók Thököly iránti szimpátiáját vagy ellenszenvét, -mint az eddigiekből ismételtén láthattuk - azoknak pártállása határozza meg, de jelen "életrajz" írójának hazafiasságból táplálkozó gyűlölete odáig vezet, hogy a tudatosan ferdítő életleírásoknak valóságos típusát alkotja meg.

Az "Originalbildnis" ellení-írtának nevezhetjük, ugyanolyan beosztásu, pontról pontra ellenkező álláspontot foglalva el.

A tényeknek hasonlóan tudatos elferdítésével egy más Thököly-ellenes íratban sem találkozunk és ez indokolja, hogy tartalmára kissé bővebben terjeszkedünk ki.

Az életrajz kijelenti (végre), hogy: "Der ungarische Graff Emericus Töckely, welcher nicht unbilllich von allen Ehrliebenden ohnpassionierten Patrioten dess Teutschen Vatterlandes vor

den einigen Aufführer und Urheber der jetzt ob-schwebenden Ohnruhe blutigen Kriegs und gänzli-cher Ruin dess Königreichs Ungarn und Ertz Her-zoglichen Oesterreichs auch benachbarten Ländern zu halten"

ezután így szól :

Thökölyt szülei "nach vollendeten Kinderjahren und geringen Schulen" az eperjesi kollégiumba küld-ték, hol 14 éves koráig maradt. Olyanok, kik vele egy időben Eperjesen tartózkodtak, szavahihetően tanu-sítják "dass er Graf Töckely auch schon in diesen seinen jungen Jahren allzeit Unruhe und Widrigkeiten ge-stiftet und nirgends, wo er sich in Wohnungen be-funden friedlich hergegangen seye." Ezért szülei kénytelenek voltak felsőmagyarországi kastélyuk-ba visszavinni, hol teljes 2-évet töltött. Ez idő alatt katonai gyakorlatokat végzett és nemcsak, hogy tudomása volt ama összeesküvésről, melyet öfelsége a császár és király ellen szöttek, ha-nem különösképen érdeklődéssel is viseltetett i-rántuk, mivel apja és ennek barátai, Nádasdi, Fran-gepán és Tattenbach résztvettek azokban.

Látjuk tehát, hogy a szerző Thökölyt, rebellis voltának hatásosabb aláfestésére már gyermekkorában rebellisnek tünteti fel. A történelmi valóság szerző adataival szemben az, hogy Thököly István⁺ eleinte nem akarta a kollégiumba küldeni, nagyon szerette egyetlen fiát s azt kívánta, hogy az otthon kezdett tanulást otthon folytassa⁺⁺, azonban Vitnyédy sürgetésére elküldötte. A kollégiumban pedig "korai értelmességéről és biztos fellépéséről beszéltek akkortájt"⁺⁺, mint ezt az "Originalbildnis" szerzője is külön kiemeli.

Mint harcos protestáns család sarja, a református kollégiumban csak kedvelt lehetett.

Arva elfoglalását és Thököly Imre menekülését így írja le :

Miután az összeesküvők 1670-ben méltó büntetésüket elnyerték, Thököly István "aus beywohnendem bösen Gewissen" várát nem merte elhagyni. Bőségesen ellátva magát élelemmel és municióval, sokáig ellenállt Spörck és Heister tábornokok

+ Angyal Dávid: Thököly Imre. Bpest, 1888. I. 28. l.

++ Angyal i. m. I. 29 l.

seregeinek, de végül gyengének érezvén magát, megadta magát, (de) gondoskodott arról, hogy fia parasztruhában Erdélybe menekülhessen. Majd állítólag több, mint két évig élt Lengyelországban leányak öltözve. Thököly István halála után Árva vára összes kincseivel meghódolt a császáriaknak. Thököly Imre 10 éves korában menekült Lengyelországba, két év múltán biztosabbnak vélte, ha Erdélybe megy Apaffyhoz, kinek segítségével remélte, hogy visszakaphatja birtokait. Ez nem sikerült ugyan, de Rhódei, Gyulaffy birtokok öröklése által Magyarország leggazdagabb grófjává lett.

A történelmi valóság ezzel szemben az, hogy Thököly István Árva várában igen bátran viselkedett és cseppet sem büntudatosan.

"Thököly Árva várát nem hagyta el, mert a kormánytól még arra sem kapott engedélyt júniusban, hogy Bethlen Druzsianna temetésére Husztra menjen, hogy hagyatéki jogait megóvja."

A szerző által említett időpontban pedig még kevésbé hagyhatta el, mert akkor már birtokában volt a felszólítás, hogy fogadjon be német őrséget.

A két évi lengyelországi tartózkodása szintén a történelmi valósággal ellenkezik; ezzel valószínűleg Sobieskynek Thököly iránti rokonszenvében rejlő veszedelemre akart utalni, jelezvén, hogy Thökölyt gyermekkori emlékek fűzik a lengyel udvarhoz. Ezután rátér Thököly fellépésére a felkelők élén.

1675 végén Thököly megkezdte a kormányzást. -- Vagyonával együtt bátorsága is gyarapodott "und wallete bey ihm das väterliche Geblüth", mely arra ösztönözte, hogy az összeesküvések még alig kialvó tüzeit újra élessze. Katonaszágot, fegyvert és muníciót gyűjtött, többet, mint mennyire "wan er ein treues Gemüth gehabt" védelemre szüksége lett volna. Titkos levelezést folytatott a külfölddel, pénzt és segítséget ígértek: "Er Graff Teckeli hatte nunmehr alle Treu und Redlichkeit gegen Ihre Kayserl. Majestät abgelegt" és csak Magyarország koronájával járó dicsőségre vágyott. Ugyanigy cseleke-

dett 1527-ben "Graff Johann von Zips", az első erdélyi fejedelem, ki a töröknek adót fizetett. Ferdinánd király a hűtlen gróf ellen fordult, aki Lengyelországban keresett menedéket, de török segítség közelgésének hírére visszatért. Az ő izgatására szállta meg Szoliman Bécsre, mely isteni csoda által megmenekült és bár Ferdinánd kegyesen megbocsátott a Zipsi Grófnak, Isten büntetése mégis elérte.

Hogy Thököly Imre mennyire követi előde nyomdokait, kitűnik a következő szavakból, melyekben szerzőnk posztulátumszerű határozottsággal minden baj okozója és kiindulópontjaként Thökölyt nevezi meg.

"Er ist derjenige, der aus lauterer Rachgierigkeit u. Begierde die vor 12 Jahren entdeckte Conspiration und desswegen vollzogene Justitz zu rechen, wieder zum Flur und Flamme gebracht, aus vergaltem u. verbitterm Hertzens christlichen Namens vergossen " a magyar királytól elfordult, a portának megfordult, a csá-

szár 2 éven át tanúsított békés hajlandóságát tekintetbe nem véve.

"Er Teckeli ist derjenige, welcher das uralte christliche Königreich Ungarn-- dem türkischen Bluthund mit nur zinsbar gemacht, sondern sogar gützlich zugeschanzt und in den Rachen geworfen u. damit hat er sein Blut und Cronen begieriges Gemüth noch mit ersetztiget, sondern er ist allein derjenige, welcher mit seinen rebellischen Artang die Türkische Waffen nun wieder mit nur in Ungarn, sondern sogar in Oesterreich u. gar hitz vor die kays. Residenzstadt Wien geführt."

Bécs helyzetének ecsetelése után :

"es ist billich mit blutigen Thränen zu beweinen, dass Emericus Töckely auss pur lauterer Rachgier, Hochmuth Regierungs- und Ungarns Cronbegier alle solche Ubel anstiftet."

Helkes hazaszeretet vezette szerzőnk tollát, mely eme az ország és Bécs fenyegetett és aggaszt-

- 51 -
~
~

tó helyzetét tükröző komolysági, az elkeseredés-
től szónoki erejű vádakra nyert kifejezést.

Ene vádakra magyarázatot fűznünk feles-
leges. Ki kell azonban emelnünk azt, hogy ez az
"életrajz" határozott emelkedést mutat és mesz-
sze felülmúlja mindana prózai írásművek stílu-
sát, melyekben ismeretlen szerző Thökölyvel eddig fo-
oglalkozott. Megtaláljuk benne ama jelszavaknak
egy részét, melyekkel pár évvel később, J.W.
Flamitz műveiben oly gyakran lesz alkalmunk
találkozni.

Az ugyancsak 1683-ban megjelent -Comesina-
nál C C V^{III} oldalon közölt-

"Neues Ungarisches, Türkisches und Französ-
isches Lebet-Spiel.

Nach jetziger Zeit u. Gelegenheit eingerichtet,
Benebenst einen schönen Remedio, wie dem Fürch-
ten zu begegnen und dasselbe durch Gottes Hülfe
gar könne vertrieben werden", tulajdonképen
az akkori élő összes európai hatalmasságok rö-
vid, a történeti valóságnak megfelelő állásfog-
lalását tartalmazza ezuttal domborítva ki a

szultánt segítő hatalmasságoknak, így különösen
Franciáországnak önző céljait finom gúnnyal, Thökö-
ly ugyanazokat a szavakat ismétli, amelyeket a
"Türkische Badstube"-ben hallottunk tőle. Egy
moralizáló megjegyzéssel bővíti csupán a szerző
a terjedelmére nézve is hosszabb -39 ^{hosszánolást} oldalt tar-
talmazó - műben Thököly töprengését: "Mein Volck
dorffte schlecht Kartengeld darvontragen, weil
ich sehe, dass den Gross Vezir die Karte ins Ge-
sichte geworfen und mit der Thür über Hals und
Kopff zum Ballhause hinausgestossen worden, so
traciert man angebetene Gäste."

Az 1683-i bécsi ostrom alatt vagy az utána következő időben nagyszámmal megjelenő újságok annak előidézésére vezető okokat kutatják. Sorsdöntő fontosságának tekintvén lefolyását, a kereszténység vagy pogányság uralomra jutása szempontjából. Innen érthető, hogy két kérdés megfejtése képezi mindezen iratok feladatát ; /és ezen két kérdés körül csoportosítják az írók pártállásuknak megfelelő érveiket :/

1./ Thököly szerepe a török veszedelem felidőzésében.

2./ Thököly és vallásszabadságért folytatott küzdelme.

Eme két gyujtópont körül csoportosítják érveiknek az egyházpolitikai irodalom tárházából táplálkozó - és ennek következtében sok megegyezést mutató- vádjaiknak vagy védekezéseiknek egész áradatát.

Nagy önállóságot és eredetiséget a többnyire névtelen szerzők műveitől nem sokat várhatunk, hiszen tudvalevő, hogy e korban egyes íróknak egymás műveiből való kompilációja és szóról szóra való kiírása megszokott és elfogadott dolog volt.

Érvek köztudathól eredő /vagy köztudatu/ tények voltak, forrásuk is közös lévén azt mondhatnók, -hogy egyéni szint csupán az egyes szerzők temperamentumbeli különbsége hoz az e kérdés körül nagy számmal keletkezett vitáikatokba.

+

"Der Ottomanische Welt-Hammer, abgebildet erst-
lich Durch Beschreibung der heutigen Türkischen
Militz u. Kriegsordnung --- Ob des Tekli jetzige
Actiones "...sich mit der Religion entschuldigen
lassen ? gedr. im Jahre 1683."

Kerete: levélforma, egyik barát megírja a má-
sik kérésére véleményét a feltett kérdésekre, nem-
ünket csupán a Thökölyre vonatkozó rész érdekel.

Az első kérdés : Menthethők-e Thököly mostani
tettei a vallással ? Evvel összefüggően : szabad
-e vallási sérelmek miatt a felsőbbség ellen
fegyvert fogni? Levélíró sziveszerint nemmel vá-
laszolna. Különben érzi eme kérdés nagy fontossá-
gát, melyben csak nagyesszű, érett ítéletű s nagy
mérséklettel bíró egyóneknek volna szabad véle-
ményt nyilvánítaniok. Ítélete támogatására hivat-
kozik a szentírásra, mely kimondja, hogy hitetle-
nekkel való szövetekezés Isten népe ellen : "eine

+Teljes címét közli: Zriedineck-Südenhorst: Die
öffentliche Meinung Deutschlands im Zeitalter
Ludwig XIV. Stuttgart /1888/ nr1015/ közölve a
Diarium Europaeum /45/ 1683 kötetében/Thököly-
re vonatkozik 46 szl.old./

grausame u. barbarische Verbündnis" és "unverantwortlicher Abfall." Az is Thököly lelkiismeretét terheli, hogy bűnéért az evangélikusok összességét vádolják.

Thökölyt azzal mentik hívei, hogy vallási érdekből cselekedett, amely minden más érdekénél magasabb rendű. A felelősség tehát az elnyomókat illeti, kik a szövetségre okot adtak. Ezt a védekezést nem fogadhatja el, ellenben kimondja, hogy a magyarok jobban szeretik a törököket a németnél. Kár volt kiváltságait a törökre bízniok, ki el fogja őket venni és becsülhetné-e azt a népet, mely saját királyától elpártolva: "sich bey aller Christenheit stinkend gemacht." Nem fogja-e őket a török kényszeríteni, hogy fegyvert fogjanak saját testvéreik ellen? Történelmi példákra hivatkozva megjósolja, hogy a magyarok török iga alatt fognak még nyögni. Gúnynyal vegyes sajnálkozás hangján kiált fel: "O der Verblendung! Dass die Frösche unter dem Obgebiet dess Storches eine Verbesserung ihrer Freyheit hoffen!"

Ezután áttér a 2.pontra: Elégge indokolja-e a lelkiismereti kényszer a kereszténység ellenségével való szövetekezést ?

Vádja nem terjed ki az evangélikusok összességére, mert tudja, hogy sokan csak kényszer hatása alatt csatlakoztak Thökölyhez. Nem helyesli azon bánásmódot, melyben az evangélikusok részültek. ha teljesen ok nélkül nem is történhetett, nem helyes azonban az sem, hogy Thököly ezen sérelmeket elegendő oknak tekintette a törökkel való szövetekezéshez. Mert-visszafelé fordítván a fegyvert, -nem szabad, hogy emberi cselekedetek miatt isten törvényével ellenkező tettekre ragadtassunk el. Rossz szolgálatot tesz Krisztusnak, ki a keresztény vallás szabadságának megőrzése végett a törökök istenkáromló vallását terjeszti.

Thökölynek meg kellett volna állapotodnia a törökökkel a küldendő seregek nagysága felől és túlnagy sereg küldése esetén megszakítani az egyezséget. Thököly tudta, hogy a törököknek e-

egész özöne fogja elárasztani az országot, mert különben hogyan figyelmeztette volna a császári udvart? Bécs felé sem vonulhattak volna, ha Thököly nem igazítja őket úthra. Mivel pedig "der Tekli ein Herr von gutem Verstand seyn soll" tudnia kellett volna, hogy Bécs elvesztésével egész Német- és Olaszország veszélybe kerül. A vallásszabadság kérdése tehát csak ürügy volt. Békeajánlatainak egyes pontjai mutatják, hogy nem annyira religio, mint regio volt fontos szemében, írja a szerző, mint ahogyan azt Lobsanszky János jezsuita röpiratából vett kifejezések alkalmazásával megállapítja.⁺ "Sein Eyfer habe mehr ein irdisches/als ein himmelisches Reich gesucht."

Reméli, hogy Thököly nemsokára meghódol a császárnak és akkor jobb sora lesz, mint "in dess hochmüthigen und verfluchten Ottomanischen Tyrannens Beystandt" mellett.

Ha volt is Thökölynek oka, hogy a császáriak-

+ Bleyer Jakob : Magyar vonatkozású német újságlapok a Nemz.Muz.-ban. Könyvszemle 1900 /184. old./

kal szemben sértve érezze magát, "hätte man die Betrachtung allgemeiner Wohlfahrt/der Christenheit gleichwohl allen privat Injurien vorziehen sollen." Mindebből látszik, hogy Thököly elhamarkodottan cselekedett, midőn a törököt választotta segítőjéül, lehet "weil er nicht anders gemeynet /als er handelte gar recht daran / und etwann durch andere witzige/oder unbedachtsame Leute beredet worden, ob wäre dieser seine Conjunction mit dem Türcken/ vor Gott/ und allen evangelischen Christen/billig u und genügsam entschuldigt." Különben úgy mondják, Thököly távortartotta magát a nagyvezér hadművelteitől és ezért meg kell, hogy a keresztény felebaráti szeretet hocsásson "einem jungen Herren/der im übrigen von hohen Qualitäten und eines gar generösen Gemüts seyn soll". Reméli szerző, hogy Thököly jobb belátásra fog jutni és "sein tapfferes Gemüth" és "sein ritterliches Schwert" -et a császár szolgálatában fogja használni. "Einen köstlichen Deomant wirfft man um einiges Fleckens willen nicht weg", továbbá "einen stattlichen Bu-

cephalen thut ein Kayser Alexander nicht von sich." Eme véleményét, melyet " in unpassionierter Auf - richtigkeit írt, a nálánál nagyobb tehetségű emberek figyelmébe ajánlja. -

Kissé hosszasan terjeszkedtünk ki ezen mű tartalmára, melyet mind hangja, stilusa, mind Thököly alakjának felfogása miatt első hely illet meg a rokon feldolgozású iratok között. Míg a többi újságok a ténymegállapítás krónikás modorában vagy Flärmitzerszerű nyers és durva hangon mondanak véleményt, szerzőnk, ki a kérdés fontosságát ismeri, érdeklődést keltő keretet ^{vál} ~~aszt~~ ^{aszt}. Bár el kell, hogy ítélje Thököly szereplését -mint katolikus császárpárti- az érveknek egész ügyes felsorakoztatásával teszi azt, csak egy helyen találkozunk naivitással, midőn utólagos tanáccsal szolgálva, szemére veti Thökölynek, miért nem bontotta fel szövetségét a török sereg nagyságának láttára. Hősrünk szereplését a maga szempontjából helyesen ítéli meg, de nem zárkózik el személyes jótulajdonságainak elismerésétől,

mint azt a felsorolt idézetekből láthattuk. Éppen ebben a pontban térve el többi szerzőtársától. Sőt még tovább megy : a felelősséget is el akarja hárítani Thökölyről és így ír : "--vielleicht/weil er nicht ~~andere~~ gemeynt / als er handelte gar recht daran/ und etwann durch andere hetzige oder unbedachtsame Leute /beredet worden ob wäre dieser seine Conjunction mit dem Türcken /vor Gott/ u.allen evangelischen Christen/ billig u.gnugsam entschuldigt."

Ez a "unpassionierte Aufrichtigkeit" az ostrom idején csak úgy magyarázható, hogy szerzőnk a császári udvar és Thököly közötti megegyezés létesítése céljából írta művét.

1684-ben írta "Fridericus Sincerus"²⁰⁴ Curioser Staatsmercurius"-át, mely Leipzighen Christian Weidman-nál jelent meg. IV. fejezetében foglalkozik Thökölyvel.

"Ob der Malcontenten Haupt Graf Emericus Töckely vor ein Feind des Reichs zu halten sey oder nicht ?"

+ teljes címét l. Apponyi 1121. sz.

Azonban már csak egyszerűen felsorolja a császárpárt és Thökölyék érveit, a maga részéről középúton maradva megállapítja, hogy mindkét részről történtek túlkapások. Minden baj eredetét a jezsuiták aknamunkájának tulajdonítja határozottan protestáns érzelmi szerzőnk. Bár meg lehet bocsájtani Thökölynek, ha az összes enyhítő körülményeket tekintetbe vesszük, de végeredményben " sage ich dennoch dass er ein Feind des römischen Reichs zu nennen, sobald er seine Armee mit Türkischen Völkern vermischet habe." Reméli még Fridericus Sincerus, hogy a lengyel király közvetítésével kedvező egyezség fog létrejönni a két párt között.

A bécsi ostrom után megváltozott az udvar politikája mind Magyarországgal, mind Erdéllyel szemben. Thökölyt lázadónak nyilvánítják, ezt a hivatalos felfogást tartotta szem előtt az 1684-ben megjelent

"Curiose Staatsgedanⁿⁱ über den ver^{mi}arrten

Ken

Zustand des Königreichs Ungarn--- wie es
mit dem Töckely und denen evangelischen in
Ungarn, ja den ganzen Königreiche endlich
ablaufen---⁺ / s.l./ 1684, 4 to, 78 l.

A címben megemliti szerző, hogy "nach bewahr-
ten Staatsregáln" vizsgálja az eseményeket. Nem
is találunk ebben az irathan egyebet, mint az ud-
var felfogásának tolmácsolását.

Kifejti, hogy Bécs elleni újabb háborútól
nem kell félni és azután Thököly szereplésére
tér át. Kiemeli nagy fontosságát és megemliti,
hogy milyen nagy kedveltségnek örvend a köznép-
nél. Hosszas elmélkedések után arra a következ-
tetésre jut, hogy a bécsi vereség meg kell, hogy
szakítsa a jó viszonyt Thököly és a porta kö-
zött és azzal vigasztalja magát, hogy Thököly -
nek rossz vége lesz, több példát hoz fel Thökö-
ly okulására, előbb természettudományi tudását
meríti ki, azután a klasszikus szertárból vesz
elő néhány idézetet, így Grotiusból, ki már meg-

mondotta, hogy keresztényeknek hitetlenekkel kötött szövetsége nemcsak helytelen, hanem szerencsétlen végződésű is szokott lenni. Ezután rátér annak fejtegetésére, volt-e joga Thökölynek arra, hogy háboruba bocsájtkozzék? Thököly bizonyára maga sem volt teljesen biztos e felől, azért viselkedett meglehetősen csendesen és visszavonultan az ostrom alatt: "gestalte man wenig von seinen feindseligen Actionen wieder. Christen hishero vernommen, ob er schon viel Volck bey sich gehabt" +

Biztatja Thökölyt, hogyha a háboru végéig e a béketárgyalások alatt jól fog viselkedni, "sich ferner wol halten" ++ úgy még kegyelmet nyerhet és hirtokait is visszakaphatja a császártól. Ezzel szintén az udvar hivatalos álláspontját fejtette ki.

A magyarokkal szemben általában ellenszenvű, egész gyűlöletével a törökök ellen fordul, mi nem

+ 63. old.

++ 65. old.

csupán a "Bluthund", Erbfeind" és hasonló kifejezésekben nyilvánul, hanem a tényeknek ezen alapmotívum szerinti csoportosításában.

244

Amint a Curioser Staatsmercurius" szerzője éleslátással megjósolta, valóra vált és a császári fegyverek diadalmas hódításainak arányában rendült meg Thököly helyzete a portánál, ugyannyira, hogy 1685 október 15-én a nagyváradit bessa elfoghatta.

Életének eme nagyfontosságú epizódja természetesen óriási feltűnést keltett. A már említett kárörvendező versen kívül egy prózai írat is újságolja elfogatását.

"Nachricht wie Graf Emericus Töckely zu
Gross Waradein von den Türcken gefangen
genommen" +

három részből áll, két rézsűszettel, mely közül az egyik Thökölyt úthán ábrázolja Konstantinápoly felé, a másikon két janicsár tartja fogva, mindkettő alatt hexameterekben írott latin

+und in Eisen und Banden zum Gross Sultan geführt worden Gedruckt in Monat Decembris Anno 1685. Donau-Ström vom 24. Novembris anno 1685/Wenz. amz. A. Nyont./

Gányvers áll.

Ez az ujság a történeti eseményekhez hűen,
de határozottan ellenséges indulattal beszéli
el Thököly elfogatását, minden részvét nélkül.-
Csak saját kívánságát teljesítik most a törökök,
mivel mindig hangoztatta: "er wolle entweder ein
gekröntes oder kein Haupt haben". A törökök haj-
landók utóbbi értelenben valóra váltani óhaját.
Balsorsa általános örömet fog kelteni -mondja-
és a magyarok ha későn is, de meg fogják bánni,
hogy a "Reichsführer" házasságában megbíztak.
Thököly lefejezésével a csőceselőket akarják meg-
nyugtatni, kik a háború szerencsétlen végződésé-
ért Thökölyt okozzák, mely vélemény természetesen
csak tudósítónk és párthívei nézeteinek kell tar-
tannunk. Thököly jelentőségét szerzünk is elis-
meri, amikor megállapítja, hogy elfogatásával a
magyar "rebellio" lángja kialudt.

Az összes példa a törökök ellen folyó hadműve-
letekről szól, a mohácsi csatáról is megemlíti.

"Siegekrönter Feldzug des Aders und Leuen im
1687. Jahr Christ vorgestellt zu ausführlicher
und wahrhafter Erzählung- - "

a császár seregei kivivott győzelmeiről szól, de főcélja Lipót dicsőítése. A törökök egy Felső Magyarországon szitandó új felkelés fejében Thökölynek királlyá való koronázást ígértek, ezt egy még leterítettlen róka bőrnek elmulatásához hasonlítja.

Thököly és a törökök ellen erősen megnyilatkozó ellenszenvét "Martialis Adlerhold" álnevű szerzőnk a marinizmus divatja által meghonosított képekkel és hasonlatokkal teli köntösbe bujtatja. Látjuk, hogy írónk örömet lel a szellemeskedésben, mert keresve halmozza a hasonlatokat, ha nem sikerül is mindig új jelzőket alkalmaznia Thökölyvel szemben, kit "Fluchtiger Schatten u. Titelkönig"-nek nevez.

A szultán nagyon bőkezű azon hírtok adományo-

+ teljes címét közli : Bleyer Jakab i.m. Magyar Könyvszemle 1900 /254.o./

zásával, melyet "in Gottes Rache als einen unwürdigen Besitzer aus seinem "Rachen" entrissen / und einem Würdigen gegeben". Nem is veszteget sok szót Thökölyre, hanem a hízogó hasonlatok~~at~~ egész sorát elég leleményesen találja ki, hogy céljának, Lipót magasztaltásának kellően megfeleljen.

A "Verschiedene Politische und militärische
Muthmassungen --" +

szerző, kinetic IV: Von der Türkischen Generalität
und dem Töckely című fejezete érdekel bennünket, szükségessnek látja, hogy pártatlanságát a címben kiemeltse. Ugy látszik, hogy írónk Habsburg-párti politikus fő lehetett, ki nem csupán Thökölynak és a császárnak viszonyát vizsgálja, hanem egyéb eseményekre is kiterjeszkedik. /Szól a franciák-

+ "... aus denen jetzigen Bündnissen so christlich als Türkisches Seiten hergeleitet worden / Worinnen nicht nur der jetzt hervorstehende Feldzug dieses jetzt lauffenden 1687 Jahrs, sondern auch dem etwa nach folgende unparteyisch vor Augen gestellt wird von J.D.G. Gl. im Jahr Christi 1687. / Nemzeti Múzeum. Apró Nyomatványok. /

ra a Thököly-féle szövetségből származó előnyökről/
Minden baj kutforrása Thököly. Őt okozza a kitu-
nó Sereskier bása megöletéséért, azért, hogy Apaf-
fy nem tudott megszabadulni a török igtától, a tö-
rökök vér- és pénzvesszteségeikért, a császári ud-
var nehéz helyzetéért, sőt a franciák diadalaiért
és Thököly felelős.

Ezuttal nem "gyáva", megfutamodó Thökölyt
rajzolja, hanem a kiváló hadvezért és diplomatát,
ki még a legnehezebb helyzetet is saját hasznára
tudja fordítani, így Sereskiert is a neki adott
verembe juttatta. Vele született ékes szövege, ra-
vaszsága miatt is ezen "unruhiger aufgerechter
Geist"-ben látja a fogyatkozó félhold egyetlen
megmentőjét, de egyúttal a császári trón legvesze-
delmesebb ellenségét is. "Unkraut"-nak nevezi,
"lessen Ausrottung" minden "deutschgesinnt Patriot"
leghőbb vágya.

Bizonyosan tudja Thököly is, hogy helyte-
lenül cselekedett, amikor nem fogadta meg "király-
há" apjának tanácsát, ki óva intette uralkodója

elleni felkeléstől és figyelmeztette, hogy a törökben ne bízzék. A császár által felajánlott amnesztiát is visszautasította "ungebührlich" módon, mindez okozza, hogy sorsát nem kerülheti el. Szerzőnk nagyon élénken eseteli Thököly kiváló tulajdonságait, csak azért, hogy a császárhoz osztrák hazafi az udvar figyelmét minél erősebben felhívja a veszélyre, mely számára Thököly személyében rejlik.

Csak egy megjegyzés feltűnő ebben az egész íratban, az hogy Thököly látván királyhűségét hang. sulyozza szerzőnk, mi pedig az udvar felfogásával tudvalévően ellenkezik. Itt tehát szintén csupán az ellentét kidomborítására, tehát Thököly rovására említ egy valószínűleg saját meggyőződésével is ellenkező adatot.

A felajánlott és hivatalossá vált amnesztiát Thököly nem fogadta el, ezen ténynek hatása alatt írta meg J.V. Flunitzer : "Der in Böhmische Hosen

+ Chr.G. Zöcher : Allg. Gelehrten Lexicon Leipzig 1787
/II.R.1126 l./ és József Magyar Írók
Élete III.k.546 l. *Spinney*

ausgekleidete Ungarische Libertiner..." című röpi-
ratát.⁺⁺ Ebben azt fejtegeti,⁺⁺ hogy a felkelés által elévül-
tek a magyar szabadságjogok és az uralkodó törvénye-
ket szabhat a meghódított országnak. Felpanaszolja,
hogy Buda első ostroma óta sok irat jelent meg ke-
resztény részről, melyekben "alle Impietät des Thö-
köly u. seiner Rebellen Sectae" /hev/ kényszerű vé-
delem, sőt szent küzdelemként állittatik be, öfelsége
cselekedeteiért pedig erőszakosságnak /azt nem említi,
hogy közben Caraffa működött !/ a felkelés okozói-
ul pedig a jezsuitákat tüntetik fel. Ezért kellő-
képen meg fogja világítani "mit was für einer gott-
losigkähnen Treu-Eyd vergessenen Impietät die Re-
bellischen Waffen der Ungarn wider ihren gottge-
setzten König ergriffen u. geführt worden" /hev./.
Ezután a biblia, Livius, Tacitus, Catilina, Cicero,

stb.-ből vett idézetekkel teljesen az e-
lőbb tárgyalt "Verschiedene Politische - - Mutmassun-
gen" nyomán állítja fel elméletét, az egyéni ánya-

⁺⁺teljes címét l. Bleyer, Magyar Könyvszemle 1900
⁺⁺257 o'd.

⁺⁺ l. Angyal Dávid : Thököly II.e.180 l.

latnak teljes hiányával, iratának körülbelül felét a latin nyelvű mondások képezik. Míg a Muthmassungen" ismeretlen szerzője legalább próbálkozott, hogy előző röpiratoktól eltérve tudatosan szembeállítsa Thököly jó tulajdonságait a császárszári érdekekkel ellenkező magatartásával, addig J.N.Flümitzer ezúttal megelégedett száraznak és már-már unalmasnak nevezhető közismert érvek feldolgozásával,

Talán azért, hogy a még ugyanabban az esztendőben megjelent "Ewige Vernünlung" című irata számára tartsa fenn mindazt a heves a reformáció és antireformáció legélősebb pamflettjeire emlékeztető és szubjektív formában is megnyilatkozó gyűlöletet, mely fentnevezett műből felénk úrad.

Az "Ewige Vernünlung. des glorwürdigsten Erz-Hauses Oesterreich mit der ungarischen Königs- Cron....." +

azért burkolózik fellengős címbe, mert az országgyűlés 1688 január 25-én beiktatta a Habsburgház

örökösödési jogát. Szerzőnk az ismert tárgyat feleszegeti, hogy a jezsuitákat jogtalanul tartják a felkelés okának, hogy Thökölyéknek a vallásszabadság csak jelszó és ürügy, a császár jószágos és az összes többi vita tárgyát tevő pontokat végig veszi a Szent Gotthard-i békétől kezdve koráig.

Mintegy érezhette, miként laposodik el az érvelés színtelensége és egyhangúsága miatt ezen még mindig nagyfontossága kérdés, ezért szükségesnek látta, hogy azon alkalomból, amikor "dieses herrliche Reich / auf ewig unwiederrufliche Zeit / dem Erzhause Oesterreich erblich eingeignet worden." felfrissítse az érveket különböző forrásművekből merített idézetekkel, a Curlower Staats mercurius" c. c. folására. Oriási anyagot halmoz fel. előbbi röpirathoz használt forrásművei számát még szaporítja és főigyekezte, hogy mindegyikből a legerősebb és legelősebben vagó helyeket idézze. Kitűnő érzékkel akad rá a legalkalmasabb mondatokra.

Saját működése a szerkesztősen kívül az összekötő jelzők alkalmazására terjed ki.

8
- 73 -
Minduntalan előforduló kifejezései: "Der
Thökölische königliche"/42.o./ "Perduellische Rott"
/76.o./ "Thökli und sein hartnäckiger verstock-
ter, bewaffneter Anhang"/ 77.o./ "Gottloser Hauff"/81.
o./ "Gottlose Rott"/78.o./ "Greuelhaften Anschläge
des verheulenen Menschen"/78/ "Der Ent-Christe
Lastergeist des Thökely"/78/ "Concicator"/80/
"Thökelys alle ausgeübte Gottlosigkeit"/89/"Ruch-
loser Feind und Destructor seines Vaterlandes"/81/
"Regierkitzel"/81/"Mit dem väterlichen Gebluth in
ihm transplantierte Perfidia" /128/ "unzeitiger
Geelschnabel" /129/ "Die verblendete Toll Wuth
dieses Unmenschen" /192/

Műveit szintén Lipót dícsőítésével vég-
zi.

Nándor-Fehérvár visszafoglalása alkalmával
irt prédikációjában :

Erfreuliche /Schlüssel - Beutte oder
Sieg - Predig ...⁺ a Freysingi - Dalhover Mar -

+ /München 1688

1./

ximét 1: Bleyer, Magyar Könyvszemle 1900/258.o./

cellianus atya is megemlékezik Thökölyről. Jól eső változatosság, hogy ezúttal mint ügyes politikus és szerencsés hadvezért említi.

"Der verschmitzte politische Prottheus Teckeli, als ein activer und gewanter Kopff wird mit Rat und Tatt gleichfalls nicht ausbleiben".

/13 o/

Nem sikerült semmilyen orkánnak vagy erőszaknak elnyomni Thököly törekvéseit, melyeket ezúttal "gerechter Handel"-nak nevez szerzőnk.

Az 1689-ből való:

"Siehen-Bürrens oesterreichischer Messias"

a császár békés hajlandóságát bizonyítja azon alkalomból, hogy Erdély 1689-ben elismerte Ausztria fennhatóságát. Thököly nem fogadta el a császár feltételeit, bár azok kegyesek voltak. Ez a béke szellemében írott röpirat zárja le annak a hosszú és elkeseredett harcnak sorát, melyet hőseinkkel foglalkozó iratokban végig kísértünk.

* E. G. Happel "Ungarischer Kriegerroman, Ulm, 1685. 1687.
/ 5 kötet / tárgyalására, melyet Becker Mándor ismer-

Thököly a XVIII. és XIX. század irodalmában.

Amilyen mértékben hanyatlott Thököly hadi-szerencséje, új események, új problémák és új emberek felé fordult, az érdeklődés olyan arányban merült feledésbe szereplése. Ugyannyira, hogy nevével csak 1739-ben találkozunk újra, amidőn a "Gespräche in den Reiche der Todten..."⁺ című sorozatos mű meg nem nevezett szerzője, feledés homá-

tetett az Epik. 1890 / 3/4. o. / évfolyamában és a XVII. századbeli, többnyire a Theatrum Europeum vagy egyéb megnevezett forrásmunkákon alapuló sokkötetes ~~xx~~ és egymástól csak csekély eltérést mutató kompilációs művekre nem terjeszkedem ki.

+.. "Zweyhundert Neun und Dreissigste Entrevue zwischen dem Ungarischen Grafen, Maurico Tosckely Einem ehemaligen Haupt-Rebellen, und den Sultan Eschraf

Des famosen Mikirbey's Bruders Sohn so ebenfalls, und zwar bey unsern Zeiten, ein Ertz-Rebell in Persien, und das letztere Haupt derer gewesen, Worinnen unter vielen merckwürdigen Discursen die Lebens-Beschreibung des Ersteren enthalten.

Sammt den Kern der neuesten Merckwürdigkeiten und darüber gemachten curiosen Reflexionen.

Leipzig, verleger Wolfgang Deer, in der Grämschen Gasse 1739/ 1648-1204 szszott old./

l. Kinney i.m. xiv. 464e.

lyába burkolt hősünket ismét szóhoz juttatja.

Nevezetes, hogy az első mű, mely -tudomáson szerint- kerek félszázad elmúltával az utolsónak említett röpirat után felbukk^a, a régi pamflettek emléket eleveníti fel. Világosan magyarázza az a tény is, mennyire pártszempont volt döntő Thököly megítélésén.

A "Gespräche..." szerzőjének figyelmét a párisi békekötés fordíthatta tárgyára, amely alkalmából felelevenítette a korábbi török háborúk emléket.

A kezdet megválasztásánál Lucianus és a francis Fontenelle voltak szerzőnk mintaképei, mint ezt vég-
szavában megemlíti. Fontenelle-lel ellentétben a történeti eseményekre helyezi a fősúlyt, míg bölcselkedésekkel csak átszőtte a beszélgetéseket.

Tulvilágon, földi bűnöktől megtisztultan látjuk viszont Thökölyt, kinek volt már ideje átlátni és megbánni összes elkövetett vétkeit. Nem eredeti koncepció Thökölynek megtört bűnösként való szerepeltetése.

Többször fellépő jelenség, ha szerzőink nem mernek nyilatkozni, személytelen kevést választanak, melyen belül leplezetlenül kimondhatják véleményüket. Eredeti gondolatot hiába keresünk a műben. Nem tekintve azt, hogy Thököly születési évét 1632-re teszi, a történeti eseményekhez ragaszkodva elbeszélésti hősünk életének összes nevezetes mozzanatait, melyekhez hűbűnattal hozzáfűzi, hogy helytelenül cselekedett.

Elitél minden felkelést és sajnálja, hogy még mindig akadnak elvakult népek, melyek "vallás" és "szabadság" jelszavak leple alatt családi érdekekből 1048.o./ vagy hosszaból /1048.o./ felkelést szítanak. Életében "vom rebellischen Geist völlig be-sessen" / /1048 o./ nem tudta, mennyire kárhozatos cselekedet ez. Sajnálja, hogy nem volt császárhű és a törökkel szövetséget kötött "gegen sein Vaterland" /1053/ Vagyonát törvénytelen úton szerezte: "wir raubten und plünderten nach ungerer Hertzenslust, wodurch ich grosse Schätze zusammen brachte" /1053./ Szépiteni akarta tetteit, mint azt "Räuber" és "Diebe" /1053/ teszik.

Miután így visszájára fordította Thököly életének alapelveit, a XVII. kompilátoraira emlékeztető eljárással elkalandozik tárgyától, nagy tudákosággal halmozza fel, történelem, földrajz, néprajz, politika, erkölcstan és közjog körébe tartozó ismereteket. Közbeszöve Thököly elmondja élettörténetét. A Miyawareni békefeltételeket Thököly elutasította "denn mein Plan war den Kaiser um die ungarische Krone zu bringen" /1080 old./. Húzaságra mindenekelőtt Zrínyi Ilona nagy gazdagsága vonzotta, de vonzalmát nem vitatja el tőle szerző sem.

Miután véleményét már előzőleg kifejezte, kissé enyhítve szigorúságán Eschref szultán végül így foglalja össze ítéletét Thököly pályafutásáról.

"Thököly's Leben war voll grosser Unruhen, schönen Hoffnungen, von denen er getäuscht wurde. Das Glück zeigte ihm in seinem Spiegel Länder u. Fürstentümer, die dann im Nebel schwand. Die von seinem Vater und ihm selbst anfangs erlittenen Beleidigungen haben seine Feinde theuer genug bezahlen müssen, richtig ist jedoch, dass sich Thöckely

von seinem Rebellengeist zu weit führen liess."

/1791 o./

Megállapíthatjuk ezek után, hogy a "Gespräche in den Reiche derer Todten.." szellemét tekintve nem mutat fejlődést a XVII. század rokon-tárgyu pamflettjeivel szemben. A megtört bűnös önvallomásai minden óles kifakadásnál nyomatékosabban bizonyítják ezt. Csupán objektíválódott hangja mutat eltérést mintaképőtől, mit egyrészt a keret magyaráz, másrészt pedig, éppen politikai pamflettben meg kellett hogy nyilvánuljon az időbeli távolság, ha nem is felfogásban, de annak megszövegezésében,

A "Gespräche in Reiche derer Todten--" az a határkő, mely elválasztja eddig tárgyalt műveket a következőktől.

Míg az eddigiek legnagyobbbrészt pártembereknek pártcéljai szolgálatában keletkeztek, ezután már inkább irodalmi jellegű feldolgozásokat találunk.

A reformkorszak megújult magyarsága iránt megnyilvánuló politikai érdeklődésnek, és a magyar tárgy irodalom népszerűségének kapcsolatát⁺ bizonyítja az e korban megjelent nagyszóvu magyar tárgy német mű. Thököly viszontagságos és romantikával átszőtt pályája sem került el a figyelmet, bár nem keltett olyan széleskörű érdeklődést, mint más hőseink, elsőrangú írók pedig egyáltalán nem méltatták figyelmre. a) drámák:

Előbbi íróinkat a politika befolyásolta, Franz Xaver Rümel⁺⁺⁺ pedig kora izlésének hódol: "Die Rebellen in Ungarn".⁺⁺ című színművében, melyben a francia romantikus drámák és a "Haupt u. Staatsaction" ok bevált módszereit alkalmazza. Célja hatásvadászat, ezért választotta e kevésbé ismert tárgyat, a titokzatosságot fokozza azáltal, hogy Thökölyt nem saját hanem "Zigeunerhauptmann Zwalino" néven szerepelteti.

⁺ Trostler József: "Freitag Gustáv magyar tárgy elbeszélései. Egytk. 1918. /395 l./

⁺⁺ életrajzi adatait a rendelkezésre álló kőzikönyvek egyikében sem sikerült megtalálnom.

⁺⁺⁺ Ein Schauspiel in 4 Aufführungen. Augsburg u. Leipzig in der Stageschen Buchhandlung /88. old/6. n.

cinet piper: Petrik (11) - 262.5

E színmű az egyetlen a talált feldolgozások közt, mely -mint az már a címben is kifejezést nyer-
nen történelmileg ábrázol, hanem alakít. Nagyon alaki-
 tania nem sikerülhetett, mert célja is alacsony volt,
 köztetszés keltésére vágyott csupán, ezt pedig elér-
 hette, ha a titokzatosság és szentimentalizmus, hő-
 siességnak és gyáva árulásnak, mérgezéseknek, orgyil-
 kosságoknak és vitéz lovagiasságnak szövedékéből ép-
 ítette fel művét, nem feledkezve meg az álultözet-
 ről, vesztőhely ábrázolásáról és a műfaj egyéb szük-
 séges kellékeiről.

Anakronizmusa és a történelmi háttér zavaros-
 sága mellett ki kell emelnünk Rümel-nek Thöckely i-
 ránti határozott rokonszenvét.

Szereplő személyek :

Prinz Vaudemont

Ratschin, ein ungarischer Edler,

Graf Lopankry

Budiani, ein Verwiesener

Elwire, seine Tochter

Rocho Thöckely, sein Eidam

Alphons, ihr Sohn von 6 Jahren

Lugaz, Kommandant,

Kiteretschky, Richter von Ónoth

Pockai Ferenc, Anführer der Rebellen,

Zavalino Zigeunerhauptmann,

Johann, Lopankry' Diener

Ein Hencker, Eine Leiche, Oesterreicher, Rebellen,
Zigeuner, Volk.

A színmű cselekménye a következő :

I. A kis ^{ph}Alfons török kardot talált házuk közelében. El^mvire megijed ennek láttára, mert sejteti, hogy férje újból harcba fog indulni, apja, Budiani megerősíti félelmét " Der alte redliche Zuvalino, dessen Aussagen nie unbegründet blieben" beszélt, újságolja a vadászatról hazatérő Rochonak, hogy felkelő csapatok közelednek. Rocho megnyugtatta övéit és meleg szavakkal emlékeztet a magyar felkelésről. "Für was kämpft der Unger? Freiheit, Religion, welche man ihnen raubt wieder zu erlangen, nicht friedliche Hütten ihrer Brüder zu überfallen und schuldlose Bewohner zu morden" /1790./ Budiani is szónakozik e szerencsétlen or-

szágon, mely uralkodója ellen fegyvert fogott és diadalait saját országának pusztítása árán aratja.-
Rocho már elfogadta a fővezérséget, mert " das Vaterland heischt das Opfer der Ehre nicht Gatte und Vater zu sein" /12/ mondja Elwire-nek.

A nagy Thököly fia kötelessége elől nem térhet ki, felesége könyörgése sem tántorítja el : "Elwire sei stark, Starkmuth ehrt das Weib" /13.o/ ismétli a hasonló Homeros óta banálissá vált helyzetek közhelyszerű szavait. Erdménytelenül emlékezteti Elwire férjét házastársi hűségesküjére :
"Weib. Weib, den Eid gab ich meinen leidenden Brüdern, er heischt Erfüllung" / o./

Barátjának, a szalánkromóni csatából visszatérő Tockai-nak elbeszéli küzdelmét hazaszeretete és szerelme között. Tockai biztatja, a harc kikerülhetetlen. A kormány nem tartja meg ígéretét "nun treten wir von neuem auf zu rächen den Schimpf, siegen oder fallen für Freiheit - Freiheit !" / o./ A vezéreknek kötelességeik vannak, melyeket egyesek miatt nem szabad elhanyagolniok. Rochó vigasztalja feleségét, nem mindenki esik el a csatában. Erre To-

ekai elbeszéli, miként mentette meg a szalánkeméni vereség után életét Zwalino, ki évek óta az ártatlanok védelmezőjeként él az erdőben.

A fellépő Zwalino győzelmet jósol, ha az ő haditervéhez alkalmazkodnak és Ónothot elfoglalják. Tockai és Káló maguktól hódolnak majd meg.

A harcba induló Rochót mindannyiuk lelkesedése kíséri.

II. Az ónothi nagyon véres harcban Roche megölte Kiteratschky fiát, ki ezért elfogatta Zwalinot küldi feleségéhez és apósúhoz és kéri őket, szabadítsák ki csellel rabságából. Kiteratschky kedves halottja ravatalánál hozsuzt esküszik a gyilkosnak. - Az örök a ravatalhoz vezetik Rochót, ki kijelenti, hogy mivel nyílt harcban ölte meg Jajomirt, a halálbüntetés igazságtalan. - Zwalino, Bladre, Budiani és Alfons sikeresen megvesztegették az öröket és bejutottak a császári városba. Megtudják, hogy Rochót még aznap ki akarják végezni, a nép már gyülekezik a látványossághoz. Roche családja Kiteratschky közelébe juthatott ugyan, de hiába kérnek ke-

gyelmet. A kis Alfons is megkísérli könyörületre
indítani a bírót. Kiteratschky ekkor elhatározza,
haljon meg fiúért e rin. A vesztőhelyre vezeti a
kegyelmet kérőket és megöli Alfonsot. Tockai elősi-
et társaival, de későn érkezik, már csak a gyermek
halálát hosszúlhatja meg, és leüti Kiteratschkyt.

III. A harmadik felvonás Onoth környékén ját-
szódik le. A felkelők áldomással ünneplik a dia-
dalt. Tockai egészségére üritik /A poharaikat, ki-
tűzes dallal hátoritja őket :

"Zum Kampfe Brüder! auf!

Das Leben geht für Freiheit hin,

Nur Leben hat der freie Sinn

Zum Kampfe Brüder auf!

Ein süßer ho er Laut

Sey Freiheit uns und Vaterland

Und so wird von uns Hand in Hand

Des Lebens Kraft erlangt.

So brause schäume dann

Im Wonnebecher süßer Wein

Denn Freiheit, Freiheit schenkt ihm ein
So brause, schäume dann "

Rochó fia halála óta nem bízik már annyira szeren-
cséjében, ha az ónothi úmlás ismétlődik, hol lo -
pankry, Zwalino hűtlenné vált katonáival gyűvén
megfutamodott a vár ostroma elől, úgy vége a győ-
zelemnek. Tockai és Kállói csatába vonul, de Rochót
ellenállhatatlan vágódás feleségéhez vonzza :

"Dort streicht Tockai eilig durch der Bäume
nachtliche Schatten. Feierlicher schwebt der Mond
über den Hügeln... stiller und immer stiller wirds
in der Aue, nur Elwires Seufzerlaut trägt der eilig-
ge Wind in Ruhe bang wiederhallend her zu mir über
die Flur - zu Elwira "/54.o./

Zwalino szánakára szólítja Lopankryt eskü-
se miatt, Lopankry kifizeti gyantát felhozza, hogy
csupán Kitaratschky fogadja elől futamodott meg.
Zwalino szemrehányólag szól :

"Das war feig. Wie hättest du dich in Kampf
wagen sollen, denn allemahl steht Sieg und Freiheit
auf dem Spiel und diesmal lohnte sich Tockai's
Muth. Er ward Sieger." /58.old./

Ekkor Lopankry megvallja, hogy ő csak színleg császárpárti, már régen a rebellisekkel tart, résztvett a Frangepán-féle összeesküvésben, amikor elfogták feljelentette haragosát, Budianit, mint a császár ellenségét, Budiani most száműzetésben él. Azt mondják leányát Thököly vette feleségül.

E beszélgetés közben érkeznek Vaudemont herceg és Ratschin "magyar nemes", éjjeli szállást kérnek Lopankrytól. Zurelino látja, hogy Lopankry összeköttetésben ^{partfenn} a császáriakkal, szemére veti kétszíniségét, ekkor, hogy meggyőzze Zurelinot, magyarbarát érzelméről, hajlandónak mutatkozik vendégei megmérgezésére.

Beszélgetés közben az "osztrákok" a magyarok sikereit említik. Az a hír jár a táborban, hogy Thököly él és fejére vérdíjat tűztek ki. A herceg is szívesen megölné a rebellist, de csak nyílt harcban. Ezen lovagiasság által meggyeri a herceg Zurelino rokonszenvét és menekülésre inti az "osztrákokat", midőn a mérgezett bornól inni akarnak. Lopankry cigánycsapattal rájuk tör, a cigányok Zurelino láttára

eldobják fegyvereiket. Lopankry most orvul le akarja gyilkolni az idegeneket, de Zwalino megakadályozza, megsebesíti az álnok grófot és így kiált fel :

"So strafft Thököly den Meuchler ! Prinz !
im offenem Kampfe sehen wir uns wieder!" /70. old./

A Thököly név nagy csodálkozást kelt.

IV. Szintén Onoth környékén játszódik le, hol Rocho komor hangulatban várja Zwalino visszatértét. Zwalino jó híreket hoz. a harc szerencsés végződéséről, Budianit pedig megörvendeztetti Lopankry megsebesítésének hírével.

Majd Rocho származása felől érdeklődik, ki elmondja, hogy apját Obrist Taket in Polland legyőzte és meggyilkoltatta.

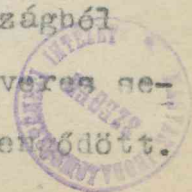
Budiani : " das war die Strafe für das viele Blut "

Zwalino : " Traue nicht der Sage "

Rocho : " Wer kann noch wissen von ihm ? "

Zwalino : " Er lebt. " /77. o. / Lengyelországból

Bulgáriába vándorolt, hol 50 főnyi fegyveres sereg üldözése következtében keservesen tengeződött.

Későbbben cigánycsapatok vezéréként kóborolt és ime itt áll előttünk.

Tockai Vaudemont herceg seregének közeldtét hozza hírül. Ma ismét "hököly fog a harcba vezetni, hogy kikiadóják szabadságukat és meghosszulják az elesetteket. Elmire követi férjét, mert vele együtt akar meghalni.- A harcban megsebesült Tockait hozzák, a haldoklótól megtudják, hogy csapataik veszélyes helyzetben vannak. A herceg megérkezett és parancsot ad a rebellesek összefogdosására, de Elmire szavai meghatják. Lopankry állottözetben közeledik, a herceget akarja leszurni, mivel a merénylet nem sikerül, önmagát szurja agyon: Zwalino most elmondja, hogy Budiani árulójának holtteste fekszik előttük. Erre a herceg megkegyelmez Budianinak és Zwalino kérésére : "kuer Fürwort mag mir werden beim Kaiser"/88.o./ megígéri, hogy kieszközli számára a császár kegyét. Zwalino megnyugodva kijelenti :

"Nach Montgatsch will ich ziehn zu meinem Weib
und Kindern." /88.o./ Vaudemont sietve viszi hi-
rül az udvarnak a győzelmet és mindannyian fel-
kiáltanak :

"Es lebe der Kaiser !"

Történeti háttérét tekintve is kikönös ke-
veréke e darab a valóságnak és anakronizmusnak.

A cselekmény ideje : A Rákóczy féle felkelés kez-
dete. Az első jelenet : Thököly Rochó vadászatról
tér vissza és meghallja, hogy harci készülődés fo-
lyik. - Ennek megfelelő 1697 július elsője. A hegy-
aljai zendülés kitörésekor Rákóczy Ferenc neje-
vel épen vadászaton volt, ahonnan Szerencsre vo-
mult vissza. A felkelők lovas csapatokkal el a -
karták onnan hozatni, hogy felkelésük vezérővé te-
gyék, de Rákóczy Ferencnek tudomására jutván e terv,
Kis Tapolcsányba, majd Bécsbe ment. Rákóczy azt
hitte, hogy személyes megjelenése által az udvar
kegyelmét megnyerte, engedélyt kapott ugyanis, hogy
a németek által kegyetlenül pusztított birtokai-
nak védelmére felkérje a herceget. Vaudemont -t

azonban utasították, hogy Rákóczyt "jó módon elfogassa."⁺

Thököly Lare - Zwalino hozza a harci készülődések hírét.

Ebben az időben Thököly Konstantinápolyban tartózkodott, midőn a hegyaljai felkelők legyőzettek, az elmenekülők nagy része Moldván át jutott Thökölyhez. Annyi azonban tény, hogy a felkelők valószínűleg érintkeztek Thökölyvel és várták segítségét a török-tatár hadsereggel együtt.⁺⁺

Badianit, szerzőnk szerint, a Frangepán-féle összeesküvés elnyomása idején jelentette fel Lopankry gróf /tehát 1670 -ben./ és most már kilenc éve él száműzetésben, beszéli Lopankry Zwalino - nak.

Miután drámánk első jelenetei az 1697 év eseményeit tükrözik, csupán az 1679 és 1697 -es évszámok összehasonlítása indíthatta szerzőnket

+ Acsády i.m. /539 - 40. o./

++ Angyal i.m. II.268.

arra, hogy Budiani számkivetésének idejét kilenc évben állapítja meg. Ezenkívül Budiani - Bottyán János nem élt számkivetésben, de báró Kuchländer, spanyol parancsnoka áhítván birtokára, tényleg bevádolta a császárnál, hogy Rákóczyval levelezést tart fenn és 1701 ápr. 18-án elfogatta, de fogsága csak június 16-ig tartott.⁺

A szereplő személyek Rocho Thöckely

II. Rákóczy Ferenc, nem is sejteti azonban szerzőnk, hogy Thökölynak mostoha fia volt és köztük közötti viszony nem volt mindig a legkezelebb.

A nem magyar őrzelmű Elmire, Sarolta Amália heszen-rheinfelsi hercegnőre, Rákóczi Ferenc feleségére utal. Miuk Alfons már költött alak, kire részben megható, részben a borzalmas

+ Thaly Kálmán : Bottyán János II. Rákóczi Ferenc-fejedeleme vezénylő tábornoka. Pest, 1865.
/ 31. oldal /

helyzetek miatt volt szükség.⁺

Budiani - Rümmeel szerint Horvátországnól származik, a császár seregében harcolt a franciák ellen, míg barátja Lugazki elfogatta. A történeti valóság, hogy Budianit, Rákóczi felkelésének ezen egyik legkiválóbb tábornokát Bottyán Jánosnak hívták.⁺⁺ Rümmeelnek erről nem lehetett tudomása, mert Budianit végig idegen származású, császárpárti embernek rajzolja. Thököly apósának valószínűleg csak technikai okokból tünteti fel.

Az egyes helyzeteknek nem mindig azokat a személyeket juttatja, kik a valóságban átéltek őket. Így Vaudemont herceg találkozása Zwalinival /III. felv./ Rákóczi Ferencre vonatkozik,⁺⁺

+.II. Rákóczi Ferencnek két fia József és György a bécsi udvarban neveltettek és később Marcgraf v. Sanct Karl és Marcgraf v. Sanct Elisabeth nevet kaptak. Nagy Iván: Magyarország családai, Pest IX. /603.o./ 1862.

++ Az olaszok és németek e rájuk nézve nehezen kiejthető nevet Budianira változtatták és e néven szerepel kora röpirataiban. I.F.v.Ziglauser: Die Befreiung Ofens 1686 /1886., 68 old.megjegyz./

+
++ Acsády i.m. 539 - 40.

de a jelenet kiszínezése már csak hatásnövelés szolgálatában történt.

Ugyanerre a célra valók az összes mellékszereplők.

A III. felvonásnak Ónoth mellett lejátszódott jelenet és különböző korban végnemert esemény egyesítéséből keletkezett Tokaji Ferenc ugyan 1697-ben eskette Thököly hűségére a felkelőket, de diadalaikat nem a zentai csata súlyos veresége idején, hanem csak néhány évvel későbbben 1703 és 1704 -ben aratták. Rümml nem választja olyan pontosan széjjel az eseményeket, hogy pár évnyi időkülönbséggel lejátszódott eseményeket egybe ne olvaszthatna.

Zwalino - Thököly iránti teljes rokonszenve mellett éppen Thököly életének eseményeit nem ismeri kellőképpen vagy változtatja meg tudatosan szerzőnk.

Az egész színműben egyetlen eredeti mondat az, amelyben Rcho elbeszéli /IV.felv. 77.o./

hogy apját van Ohrist Polland bei Faket megverte és sajátkezüleg végezte ki.

"Faket", helyesen Facset nevű helység előfordul egyszer Thököly pályafutása folyamán,⁺ Ohrist Polland, vagyis Pollant ezredes⁺⁺nek szerepe pedig az volt, hogy a szalánkeményi csata után 1691-ben, midőn Badeni Lajos Nagyvárad ostromára készült, Auersperg gróf, Petróczynek Vajda-Hunyadon tartózkodó emberei közül sokat elpusztított. Boszszuból Petróczy október 7.-én megátámadta és szétverte Pollant ezredesnek egy századát, mely a tákarmánykeresők fedezetére volt kirendelve."

Hogy miért hozta kümmel csakét, egymástól időnön távol lefolyt, meglenetősön mellékes fontosságú eseményt Thököly életével oly szoros kapcsolatba, azt szerzőnk életére, jónnan forrásaira vonatkozó adatok híjján kimutatnunk lehetetlen. E

+Apaffy 1686 jún. 4-án Thököly ellen küldött egy csapatot Kálnoky Sámuel és Kaba Gábor vezetésével, de Thökölyt valaki értesítette a veszélyről és Facsetre menekült. Angyal Dávid i.m. II. 186-
++Angyal Dávid i.m. II./226.o./ 87.o/

két név említése az eseményeknek annyira részletes ismeretéről tanuskodik, amilyenről a dráma történeti háttérének többi rajzában egyáltalában nem találkozunk. De talán ezuttal is csak i-
rónknak amann végig megnyilvánuló céljában keres-
hetünk magyarázatot, hogy hatáskeltés érdekében
meglepő adatot akart nyújtani.

Drámánk ismerttetett tartalmából és műfaja
megállapításából nyilvánvaló, hogy esztétikai ér-
tékitéletet nem állhatna meg. - Történeti hátte-
rének fogyatékoságát megkíséreltük kimutatni,
meg kell még vizsgálnunk, milyennek látta és áb-
rázolta Rümml Thökölyt.

Nem történeti, hanem mondai alak, ezért volt
lehetséges, hogy Bulgáriába menekülő hősünket 50
ezer főnyi fegyveres sereggel üldözteti szerzőnk.

A szegények és üldözöttek védelmezője. -
Jó hadvezér. Stratégiai tudását Zwalino szere-
pében is megtartja és értékesíti. Az ő haditerve
szerint indulnak a felkelők küzdelembe /II. felv./.

A harcból gyáván megfutamodó Lopankrynak szigorú bírája /II / .A harcban sohasem szabad elcsüggednünk./IV.7./ Az orgyilkosságot nyomban megtorolja /Lopankry megöletése IV.8./, nyílt harcot kívánó ellenséggel szemben lovagias és előzékeny. /III.8./ Bátor. Igazságos : "So strafft Tökely..." /III.8./ Az elcsüggedő gyengébb és szentimentális Rochoval szemben a jövőben való reménynek és bizalomnak kifejezője. /IV.1./

A IV. felvonásban a császári csapatok közeldetének hírére megváltozik az egész cselekmény szelleme. Thököly is. kegyelmet kér a császártól Vaudemont útján. "Euer Fürwort..." /IV.8./ A szerető férj és jó családapa jellemzéséről sem feledkezett meg Rimmel a valóságnak és tévedésnek szokásos kapcsolatával: Miután Thököly már előzőleg kijelentette : "ich liebe meine Kinder" /III. felv./ most Vaudemont előtt vágyódását fejezi ki családja után.

Thököly nem főszereplője, hanem kiindulópontja

és mozgatóereje a darab cselekményének. Bár hősünk és a magyar felkelés csak alkalmat nyújtott látványos, izgalmas és érzelmes színű megírásához, el kell ismernünk azt a szokatlanul barátságos indulatot, mellyel ennek a - maga műfajában különösen frissesség tekintetében nem ügyetlen- műnek szerzője a magyar felkelés ügyét szemlélte és ábrázolta. --

Thökölyről szóló második drámánk a pozsonyi protestáns Gottfried Tobias Schröer/Oeser⁺ 1839-ben írta :

"Leben und Thaten Emerich Thököly's und seiner Streitgenossen. Ein historisches Drama von A.Z."⁺⁺ című művét.

A vasvári béke után egyre nőtt az elégtelenség száma, a nyálábvári győzelem után Thökölyt fővezérükké kiáltották ki. Ettől az eseménytől kezdve követi Schröer teljes történeti- és korhűséggel Thököly életének nevezetes mozzanatait

+ I. C. v. Würzbach: Biographisches Lexicon, Wien 1818.
++ megj. Leipzig, Verlag v. Wilhelm Binhorn. / 19. o.

1685 okt.15.-én történt nagyvárad elfogatásáig.

E ~~94~~ jelenethől álló dramatizált törté-
neti korkép hű protestáns hazafias szellemét tük-
rözi. Thököly ábrázolásán és a korfestésen kívül
a mű a Metternich féle elnyomatás, tehát korának
abszolutizmusa ellen irányul.⁺⁺⁺

Rövid tartalma - a korfestésre vonatkozó
jelenetek mellőzésével a következő:

Thököly, Szirmay kíséretében lengyel ne-
mesnek öltözve, megjelenik Munkács váránál, hol
Zrinyi Ilona anyósának tilalma ellenére fogadja
az idegeneket és felismervén Thökölyt, az ország
megmentőjeként üdvözlí. Báthory Zsófia rosszalja
Ilona viselkedését, Ignác páter pedig a császárt
akarja éltetni. Thököly ^{leleplezi magát} ~~felfedezi kilétét~~ és
Ilona jövőjére és a jezsuiták halálára üríti po-
harát. Thököly a harci dallal közeledő csapatok-
kal elvonul. Wladár kuruc vezér felajánlott segít-

+ ismerteti és méltatja: Weiszer Robert: Osvény című
folyóirat 1916 jan.-jul.sz./79.o. Ezért mi csak
Thökölyre vonatkozólag foglalkozunk a drámával.

ségét elutasítja, mert csak rendszeres csapatokat
tűr meg seregében. Az Eperjes körüli harcok folya-
mán felgyújtottak egy templomot. Mikor megtudja,
hogy leánya megöletése miatt kétségbeesett apa
gyujtogatott, vallásban való megnyugvásra inti :
"geh und lerne beten, dass Ruhe werde in deinem
Herzen. 4/47.o./ Árva várát visszafoglalták, há-
lát ad istennek és a harc folytatását határoz-
za el, míg egész Felső-Magyarországot meg nem
hódítja. Súlyos harcok előtt állanak, ezért Pet-
róczy törökkel való szövetekezést ajánl. Határo-
zathozatal előtt Thököly bevárja Szelepcsényi
válaszát békeajánlatára, melynek eredményeként
megkötí a fegyverszünetet. A Szelepcsényivel va-
ló tárgyalás folyamán Thököly őszinte, egyenes,
hazaszeretettől áthatott embernek bizonyul.

Zrínyi Ilona unja már megkötöttségét. Ko-
mornája biztatja, Thököly rövidesen visszatér
majd, mindemitt békekötésről beszélnek, Zrínyi I-
lona hallani sem akar erről. Thököly elfoglalta
Árva várát, amelynek úrnőjától, Stelkától érte -

sül, hogy a király békefeltételei nem őszinték. Stelka sikertelenül kísérli meg Thökölyt a katolikus hitre téríteni.-

Eszterházy nádor bejelenti a soproni országgyűlésen a király békés hajlandóságát és , hogy Thökölyvel is tárgyalások folynak.

Thököly nagy fénnnyel üli meg házasságát Zrinyi Ilonával, kinek ösztönzésére szerződést köt a törökökkel az ország teljes felszabadítására.- A seregek Kassa felé indulnak, végcéljuk Bécs. Thököly fájlalja az átvonuló seregek pusztításait. Szepessynek sohasem tetszett a török szövetség, Thököly hangsúlyozza, hogy csak kényszerűségből szövetkezett.-

Rossz hírek érkeznek. A bécsi hadjárat kudarca, Kisfia halála, Szirmay elfogatása élet-halál harcra indítják Thökölyt. Épen seregeit gyűjti össze, midőn a württembergi herceg megtámadja.- A töröknél is beáruzták. Zrinyi Ilona megtudja ezt és a táborba siet e hírrel, de Petróczy Thökölyvel elindult már Nagyváradra, hol a basa/ fogadja.

Schröder drámájának hőse megfelel a történelem Thökölyjének. Meleg szeretettel emeli ki összes jó tulajdonságait. Bátor, eszes, nyílt/Báthory Zsófia és a páter előtti jelenet./ Rendszertelen csapatokat nem bír meg. A harcban előrelátó. Emlekezteti híveit, hogy a csatában megintolás többet ér a bátorságnál is :
"Wenn die Feinde mit Toben und Lärmen heraufstürmen, lässt uns in kalter Ruhe, wie einst die Griechen bei Marathon und Pletäa herausschreiten. Denn Ungestüm ist ein Feind der Furcht des Mannes, Muth entsteigt der stillen Brust"/40.o./

Vallásos. A kétségbeesésében gyújtogató /wieder Illyést inti : " geh und lerne/neten, dass Ruhe werde in deinem Herzen" bele kell nyugodnunk igen akarataiba : "alle haben wir viel verloren in den Kämpfen, doch dürfen wir drum nicht Rache üben an der Unschuld."/47.o./ Mint ezt Rummel is kiemelte a Vaudemont-tal való jelenetben, csak nyílt harcot tart megengedhetőnek : "Auch an Feinde dürfen wir nicht Rache üben, ausser in

offner Schlacht" "Die Rache ist mein, spricht
Gott"/47.o./

Isteni küldetésből indul harcra; önzetlen

"Alles was wir errungen haben, ist Gemeingut des
ganzen Vaterlandes, und kein Ungar müsse etwas
besitzen wollen, solange die in Elend schmach-
tet."/56.o./ Még ezren és ezren fognak elesni,
mig sikerül kivínia : "wozu uns Gott berufen"/56o/

Igazságos és emberies békefeltételek mellett
hajlandó elfelejteni a rajta esett személyes
sérelmeket.

Csak a jog utját szabad követnünk : "Ich a-
ber sage meine Brüder, wer das Recht erkämpfen
will, muss selber im Rechte bleiben."/29.o./

A törökkel csak kényszerűségből szövetekezett:

"Kommt ich denn anderes ? Zwingt mich denn nicht
die Fahrlässigkeit und Laune unserer Lan-
deute..." És a sokszor halledt vád ellen véde-
kezve: "Ich habe mich nicht verbunden mit den Os-
manen um ihnen das Reich in die Hände zu ge-
ben und den Weg zu öffnen in die Länder der

Christenheit. Nur den Schutz der Pforte suchte
ich und wie ein fernes Gewitter sollte ihre
Macht im Hintergrunde stehen, den Kaiser zu
schrecken und zum Nachgehen zu bewegen..." /158.o/

Ennél szebb igazolásával Thököly szándékának sehol sem találkoztunk az egész Thököly irodalom folyamán.

Békére vágyik, hogy hazáját megkímélje a háboruskodás iszonyataitól. Egyenes: "ich bin nur stark auf geraden Wegen, wo es krumm geht, bin ich feig." /163.o.

Jó apa és szerető férj is.

Az eddigiekben Thököly saját maga indokolta -szerzőnk szellemében- hogy hőst ne csak igazolhassa, hanem dicsőíthesse is; közbeszó három elhangzott nyilatkozatot is.

Francia- és Németországból hazatérő diákok panaszkodnak a külföld magatartásán. A népekkel is úgy játszanak, mint a játékkockával, látták "wie sie den edlen Thököly, den Mann des Jahrhunderts gleich einer Schachfigur beim

Kalpack nennen und hinstellen wo sie ihn brauchen." /54. o./

Másodszor Zrinyi Ilona kel védelmére a páterrel szemben :

"Thökely ist kein rebell, da doch der Ungar nicht geboren ist um fremden Gesetzen zu gehorchen, darum wenn man ihn will treten, besteht das Recht der Waffen, zu erretten Leben und Freiheit." /40 o./

Végül Eszterházy Pál nádor nyilatkozata az országgyűlésen :

"ich zweifle nicht, dass dieser wackere Mann nur in der Verrissung seiner Feiðenschaft sich vergessen konnte sich an die Spitze der Rebellen u. Missvergnügter zu stellen..." /121/
Bár általánosan nem volt elterjedve e mű, saját korában nagy lelkesedést keltett. Magyar "Götz von Berlichingen"-nek nevezték.⁺

+ 1. Blätter für litterarische Unterhaltung.
Wien, 1839. No 298.

Ha e kalaidoszkopszerűen változó jelene-
teknől felépített drámát technikailag el kell
is ítélnünk, épen e dolgozat szempontjának meg-
felelő bírálat azonban első helyre juttatja, az
eddig tárgyalt művek sorában.⁺

Oeser drámájának évében, 1839-ben jelent meg⁺⁺
Johan Nepomuk Vogl⁺⁺⁺nak "Die Mutter des Töckeli"⁺⁺⁺⁺
című balladája. Ha Oeser drámája után szólunk e
költeményről, Vogl heves gyűlölete és megvetése
még élesebb körvonalakat nyer. Vogl ~~is~~ meg^{ért}
bűnösnek ábrázolja⁽⁺⁺⁺⁺⁾, csakhogy a bűnbánatot te-
tézi még mintegy gyerekes rélelemmel:

+ Friedrich Hebbel figyelmét sem kerülte el a da-
ran, ki szigorúan bírálta meg szerkezete miatt:
"Gegen kein Werk muss die Kritik so scharf sein,
wie ein Werk ohne Form..." kezdetű kritikájában.

1. Friedr. Hebbel: Sämtliche Werke Bd. X 353 ff
++ Miután egyetlen e korban talált költemény, mű-
faját nem tekintve, itt tárgyalom.

+++ 1. Wurzbach: Biogr. Lexikon. Lf. K. 1480.

++++ 1. Bruckner Győző: *Reinhold u. die Familie
Thököly*. "(Reinhold)"

(+++++ 1.)

"Wie der Donner rollt's so ferne
Wie die Windsbraut kommt's daher,
Sagt doch naht ein Ungewitter,
Brauset ein Orkan so sehr ?

Nicht Orkan, nicht Ungewitter
Ist's, was sich der Heide naht,
Reiter sind's auf flüchtigen Hufen
Schmach nun erntend für Verrath"

Thököly közeledik, der "Pflichtvergessene" ^{ki} a császári sereg üldözése előtt anyja várában keres menedéket, "Vor schaurer Angst durchbebt" és a vár feketén, mintegy gyászt jelzően égnek meredő tornya alá. Izgatott.

"Mutter, Mutter, öffne schnell,

Vor der Pforte harrt dein Sohn!"

Anyja megjelenik az erkélyen, de nem nyittatja meg a védő kapukat. Thököly keserű panaszra fakad :

"Ist das Aug dir so verblindet,

Dass du nicht den Sohn erkennst,"

nem ismeri-e meg egykor forrón szeretett fiát ?

Anyja heves szavakkal fordul a "hütlenséghez":

"Der den Erbfeind hat gerufen
Den Verräther in das Land
Und nach seinen eignen Brüdern
Ein Rebell, erhob die Hand."

Nem ismerheti el fiának, "der so schimpfliches ver-
übt", nem lenet az ő fia kit dédelgetve ápolt és
nevelt, aki hűtlenül elpártolt " von des Ungarkö-
nigs Thron."

Ezen szigorú panaszos szavak után visszavonul
várába, mely némán, komoran áll a kitagadott riú
előtt, ki halotthalvány arccal soká néz még fel
az erkélyre, aztán elvágat. A rácsos ablakból egy
bánatos anyai szempár néz a távozó után, míg szí-
ve megreped.-

Ez a 19. század közepe felé írt vers újból bi-
zonyítja felállított tételünket, hogy Thököly meg-
ítélése mögött mindig pártszempontok rejlenek.

---ooo---

b./ Regények

Regényhősül többször választották Thökölyt
a 19. század folyamán.

Az első feldolgozója: Wilhelmine Gersdorff⁺
Emmerich Töcköly Fürst von Siebenbürgen. Ein his-
torisch-romantisches Gemälde./1834/⁺⁺

A címben és előszavában kiemeli, hogy história és romantika kombinálásával alkotta művét. A romantika indokolja néhány költött alak szereplését, de sem a romantika, sem személyeinek jellemfestése, sem műve érdekességének emelésére irányulható törekvése nem igazolja eljárását, mely szerint történeti eseményeket önkényesen megváltoztat, vagy alkot újra, vagy zavar össze anélkül, hogy előadásából kitűnnék, hogy nem történelmet akar adni. A történeti háttérnek alapul kell szolgálnia, hogy belőle egyes jellemek vagy korok fejlődését alakíthassa az író. Wilhelmine Gersdorff azonban a történeti tényeket alakít át, anélkül hogy ezek lényegesen befolyásolnák a kifejlést. Ezen megmásítás tehát inkább felületességnek, mint tudatos művészi eljárásnak eredménye

^u
+Goedeke A. 653.o. Würzburg: Biogr. Lexikon. 4b.
köt. 234 - 35 old.

++ Celle bei Ernst H.C. Schulze jun. II. köt.

A regényben négy részt különböztetünk meg, melyekben a valóságnak és fantáziának kereszteződése más és más.

Első résznek vehetjük az I - X. terjedő fejezeteket. Itt rövid és ha történeti képből kiindulva hőse a romantikus helyzetek egész sorát éli át.

I. József 1687-ben királlyá koronázzák és behozzák a Habsburgház örökösödési jogát. Történeti tényeknek megfelelően vázolja Thökölynek nehéz helyzetét. Az 1687.-i amnesztia Thököly Imrére nem terjeszkedett ki, mert nem akart idegen házból való fejedelmet királynak elismerni. Ebben csak elődei példáját követi, mert:

"In der Familie des Töcköly schien die Empörung Erbsünde geworden zu sein." /3.o./

Szereplőit egymáshoz való érzelmi viszonyuk ismertetésével mutatja be Gersdorf-Zrinyi Ilonát, Bosszuvágya éppen úgy, mit forró szerelme ösztönzötték házasságra; ez érthető : " denn Töckely

in voller üppiger Manneskraft war ein Ideal männlicher Schönheit.."/5 o/ Töckely is jól tudta, milyen előnyök származhatnak reá a házasságból, ezért nagyon ügyelt Zrinyi Ilonának és három gyermeké-nek javaira és élethiztonságára.

Mielőtt politikai terveinek végrehajtásához kezdene, egyik titkos ajtón beállít egy éjjel Munkács várába, meglepi Barbara dajkát és Thomasius káplánt, kik a cinteremben tervezgetnek. Egy görög barát segítségével sikerült barátnak, majd zsidó kereskedőnek öltözve átjutnia az ostromló seregben. Éjfélkor jelent meg a várban, mely "auf einem unersteiglichen Felsenkoloss" feküdt, mint ahogy Ziegler -Klipphausennel megegyezően írja szerzőnk. Ezután Zrinyi Ilonának férjével való érzelmes találkozásának leírása következik. Thököly csak néhány órát tölthet Munkácsen, Ilona nem akarja elengedni, mi tudvalevőleg csak az irónő- és közönségének romantikus izlése és "Familien -

roman"-ba való áthajlása és az illendőség szempontja követelt meg. Thököly jövetelének célja, hogy feleségét, tekintettel a megváltozott alkotmányjogi helyzetre a császáriak iránti engedékenységre intse. Ezután a fegyverterembe megy Töckely, itt egy fehér ruhába öltözött jelenség lép előbe Ladócska, az éjjéli találkára induló társalkodónő. Bocsánatot nyerhet csók árán és ha kötelezi magát, hogy barátjával, Georg Zatmár várkapitánynál kieszközli, hogy egy Merana nevű cigányasszony /54/ jöhessen be a várba. Még az éjjel Merana segítségével az ellenség táborán keresztül visszaszökik Thököly.

Ezen bevezető részből látjuk, hogy az érdekesítő és titokzatos jelenetek tömörítése szándékosan történt. Rövid pontos történeti háttér, a többi mese, felkelti az érdeklődést hőse iránt szépségének ecsetelése és a kalandok által.

A második részben már a történeti háttéren is változtat kissé, a cselekmény teljesen költött,

~~de történetinek tünteti fel.~~

Ebben a részben Thökölynek sokféle jellemvonását tünteti fel.

Thököly war nicht immer der verfolgte und unglückliche Flüchtling gewesen, als den wir ihn uns am Anfange unserer Geschichte liessen. /77/

Apja, Thököly István "Keweg" nevű várának elfoglalása után meghalt. Thököly menekülését és ifjukorát így beszéli el : Pálinkakereskedőnek öltöztözve szökött el Thököly a várból. Rákóczy György táborába kerülve megismerkedett ennek "Amália" nevű leányával, megszerették egymást. Két katona meggyilkolásával sikerült Caraffa tábornok birtokában levő "Pillia" nevű tiszamenti várba jutniok. Amália átlátott a tábornok kedvessége mögött rejlő titkos célzatán, hogy feljelenti őket a császárnál. Asztallapból és lepedőből font kötélből készített tutaj segítségével megmenekültek. Egy a Tisza partján halászgató embert felhuzott pisztollyal partraszállításukra kényszerítve, hogy Rákóczi Györgynek csak egy fia volt, II. Rákóczi Ferenc.

szerítették. "Kiskor"-nál Thököly barátja, Belleszky" fogadta őket, nagy ünneplésben volt részük.

Caraffán nem akart bosszút állni, "Meuchel-mord⁺ wäre es, wodurch ich mich rächen will"/92./ a császárhoz és nem Caraffá ellen kell bosszújának nyilvánulnia.

Nemsokára Apaffihoz mentek, ott sikerült a fejedelemasszonynak kegyét elnyernie, mire nagyon büszke volt Thököly.

"Er war jung und edel, und wusste, dass ihn die Natur nicht steifmütterlich ^{ie} behandelt hatte. Sein Wuchs war hoch und schlank, seine Gestalt und Haltung edel, sein Auge durchdringlich und kühn, seine Gesichtszüge von männlicher Schönheit..." /93.o./ Így ecseteli irónónk látható élvezettel hősének szépségét. Apaffyné kegyét politikájában akarta hasznosítani Thököly.

III. Történetinek tüntet fel költött eseményeket
1.XV. - 2.XVI -ig.

Töckölynek főcélja Pest elfoglalása volt, de nem előzetes hadüzenet és ostrom által, hanem szeregeivel rátörve.

"Dies unüberlegte Benehmen stellte ihn aber, da es allem Völkerrecht entgegen stand, in die Kategorie eines Räuberhauptmannes". /111.o./ 500 ember Pesten hátrahagyva, 1500 katonával Buda^{+/} ellen vonult. Majd Belleszky csapatait Eszék és Győr alá rendelte, Lipót megrémült és elhamarkodottan fegyverszüneti tárgyalásba kezdett Töckölyvel, ki súlyos és tulzott feltételeket szabott "der Kaiser erfüllte sie Genauigkeit" /115./ "was Töcköly's Eigenliebe und Ehrsucht schmeichelte." /115./

Ezután Konstantinápolyba ment, hol állhatatosságával megnyerte a szultán kegyét és a törökök-

---

+ Történetileg R.1681-ben volt ugyan Budán, hol nagy pompával fogadták és megtekintette a várost. Acsády i.m. 360.o. Későbbben pedig 1683.okt.15-én a nagyvezér Budára rendelte, de Thököly nem ment. Acsády i.m. 423.o.

törökökkel való szövetkezése esetére Magyarország koronáját ígérte neki.

"Thöcköly war tapfer, mithin ehrgeizig und gehörte unter die grosse Zahl der Sterblichen, die vor der Last einer Krone nicht zurückschrecken"/ 118.o./

A kísértésnek nem tudott ellenállni és szövetkezett a portával. A serailban is intrikált és megnyerte a szultán kedvelt háremhölgyének kegyét is.

Ő és felesége is vágytak az ígért koronára, most már születendő fiuk érdekében is. "Zwanzigmal hätte er sich zum König von Ungarn proclamieren lassen"/127.o./ de Belleszky visszatartotta.

A nagyvezér Eszékre hívatta seregestül.királyllyá kiáltása után Bécs ellen akarta indítani a musztafa. Bár Töcköly és Belleszky jól tudják, hogy a visszavonulást is elő kellene készíteni: " doch zeigte sich die jugendliche Übermut und Ungeduld und Ehrgeiz die Krone auf dem Haupte zu sehen "/128.o./ ezek a tulajdonságok ösztönözték és nem cselekedett az ész törvényei szerint.

Eszéken nagy ünneplésben részesült és királlyá koronázták^t.

"Er und seine Frau lagen sich freudetrunken in den Armen und ahnten nicht, dass dieser Tag der erste eines anhaltenden Missgeschickes war" /130.o./
Nemsokára meghalt Amália fiával együtt. A lesuj -
tott Töcköly Munkácsra megy. Majd Savoyai Jenőt szerepelteti, kit a törökök megvernek. Ez volt a törökök ~~hosszuja~~ a hécsi vereség miatt.

"Aber die Seele alles dessen war Töcköly -war ein Christ" /148.o./ Ezt a mondást nyilvánvalóan csak azért halljuk, mert szokásos módszere szerint minden történeti, vagy áltörténeti jelenetet egy-egy pathetikus, szálnalmat, dicsőretet vagy rosszalást jelentő mondattal szokott értékelni, mint azt már eddig is tapasztalhattuk.

+1682 szept. 16-i attnámében királlyá nevezték ki Füleknel. ~~Thököly~~ ezt a címet nem fogadta el és csak fejedélemnek és népek urának nevezte magát. Acsády; 363.o.

Nemsokára ezután elfogták Töckölyt, fogságában agyon akarja magát szurni, hosszú betegség után felépülve Rhodus szigetén találja magát, hol két esztendő^t töltött.⁺

Töckölyt, akit az átélt szenvedések "bil - lig" und "gerecht"-té tettek, a törökök jónak látták visszahívni.

Töcköly remélte, hogy ^{n/}felmetheti Munkácsot, de azóta, hogy Józsefet Magyarország királyává koronázták / 1687 / a nemesség Lipóthoz **értelt** és ezzel Töcköly pártja megkapta a kegyelemdőfést. Ő, akit renegátnak tartottak és megvetettek, "war nichts weiter als ein Officier der Pforte" írja a közfelfogás értelmében hűen. Fejére vérdíjat tűztek ki "Niemand fand noch für nö-

---

+ tudvalevő, hogy 1685 okt-15-én fogták el és november 26.-án kiszabadult.

naprakész

13 - 119 -
tig ihn zu schonen denn - er war unglücklich /:168 o.:/

Thököly belátta "dass ehr gegen seinen rechtmässigen König eine verhasste Rolle spielte /:183 o.:/, hogy a császár kegyét megnyerje Ilona útján a pápához fordult segítségért Munkács várának érdekében. +

A pápa gunyosan utasította el Thököly kérését és a vár megadta magát.-

Thököly ekkor "in dieser rachsüchtigen Verzweiflung" kiméletlen harcot fogadott a császáriak ellen.

Két évet töltött Ilona a bécsi zárdában, ekkor rövid időre ismét felragyogott Tköly szerencsére és Erdély fejedelmévé kiáltották ki, innen végig elbeszéli még Gersdorf hőse életének utolsó eseményét.

A IV. rész 17-25 fejezet pedig már tisztán költött leányának Juliannának és Kárduel hercegének teljesen romantikus szerelmi történetét írja le. Alkalma nyilik Thökölynek leánya kíséretében még egyszer hazája földjére lépni, elkiséri leányát, annak mostoha nővéréhez Annához -Battyányi Lászlónéhoz**

-----Munkács átadása tehát Gersdorf szerint 1687 után történt.

+ + gróf Aspremontné.

Nincs már ok, mely visszatartaná az uttól, mert "der Abscheu mit dem man den Renegaten vielbicht betrachtete, die Geringschätzung mit der die Partei deren Rechte er einst bekämpfen wollte auf ihn herabsehen würde ? - er hatte Beides nicht verdient und konnte sich verantworten"

Miután így megvizsgáltuk a módszert mellyel irónónk felépítette Thököly történetét, röviden át kell tekintenünk az elért eredményeket.

Hőse jellemzésében is megnyilvánul a kiinduló pontot tevő két elem. A Romantikus hős és a politikai személyiség. Előbbivel rokonszenvez, sőt különös szeretettel festi(ala)megnyerő vonásait. Első sorban megjelenésének szépségét domborítja ki. A politikus megítélésében az osztrák felfogást követő német származású irónónk is, de engedményeket tesz néha a romantika kedvéért. Ezt bizonyítják a rendszeresen alkalmazott, - már említett - patetikus összefoglaló mondatok.

A következő pontokban foglalhatjuk össze mindazt a véleményt, melyeket Thökölyről hallottunk.

A/Külső megjelenése: " In voller üppiger Mannes-
kraft -- Ideál männlicher Schönheit" /:5 o.:/

"Sein"^Wuchs war schlank, seine Gestalt und Haltung
edel, sein Auge durchdringend und Kühn, Gesichtszüge
von männlicher Schönheit/95.o.:/ Későbbben me-
gint: " er war jetzt ein Mann auf höchster Stufe
physischer Kraft, königlich hohe Gestalt, kräftig,
stark, mit tiefem Ernst seines Antlitzes, es war
das eines stolzen Eroberers " /II.18.:/

B/Nők iránti viszonya Lovas^{Ria}: Amáliához így szól:

"Hätte ich die Krone zu Deinen Füßen³ legte ich sie"
/I.80./ Apafyné kegyeinek elérése vonzza. Zrinyi Ilona
iránti szerelmét, bár mély és bőszipte, érdek is irá-
nyítja. A futó kalandokat nem veti meg: (Lodoiska: ^{jelentős g.})

A sultán² hárem-hölgyének kegyeibe is belő-
podzik rövidesen.

C/Tulajdonságai: Öntudatos: "dem Stärken mir Gehört
ja die Welt /I.26./ kalandos változásokat kedveli:
(különböző álöltözöttek) "Eitel, wusste, dass ihn die
Natur nicht stiefmütterlich behandelte" /90./

"Weltlust, Sinlichkeit, Falschheit, Untrübe^e /112/

- 122 -

Eigenliebe, Ehrsucht /114./ már fiatal korában el-
töltötte: "Hoch und Übermut /115/ "Ungeduld, Ehr-
geiz, Tapferkeit /118./ Tollkühnheit /223./

D. Jellemzése: "Schlau wie der Fuchs, Tapfer wie der
Löwe, vielleicht grausam wie der Tiger" /133/ -

Das Eigene Int^eresse Stets Triebfeder seiner Handlungen,
mit Schein der Höchsten Uneigennützigkeit /100./

Szépségét és hódító férfiasságát politikai előnyök ki-
vívására akarja használni Apafynénál. Uralomra mőhon
vagyik: "Zwanzigmahl hätte er sich Krönⁿen lassen"

/127/ bajtársai sorsa iránt nem részvétlen. Nagyvá-
radi elfogatásakor kísérei bilincsei láttára: "Die-
ser Anblick erschütterte ihn mehr als sein eigenes Un-
glück" /160/

E. az irónó ítélete: Sein ⁱⁿüberlegtes Benehmen /vor
Pest/ Stellte ihn die Kategorie eines Räuberhaupt-
mannes, weder sein Junglingsalter, noch sein H^elden
mut konnte ihn in Augen seiner Zeitgenossen entschuldi-
gen" /I.111.o./ " Die Aussicht auf den Thron hatte
Amalie ebenso verblendet wie ihn" /I.126./

" Töcköly war gereift und nicht mehr der trotzi^ege

Abent^eauerer /186./

"Er sah ein dass er gegen seinen Re^rchtmässigen König eine verhasste Rolle spielte und die Ahndungen Seines Zornes verdiene".

Erdély fejedelemsége hírét szívesen fogadták, mert örömmel látták Erdély trónján: "Diesen vielgeprüften und bewunderte^e Helden"

Elismeri, hogy felkelésének nemes indító okai voltak: "Die Rechte und Prievill^egien, für welche ~~er~~ Rebell wurde hörten auf zu sein"

Szerzőnk osztrák felfogásának jellemzéséül egy mondatot idézünk, a béketárgygyalásokról szólva ezt mondja: "Die Unterhandlungen, welche die Ungarn mit dem Könige, wie die Ungarn obstinaterweise dem deutschen Kaiser nannten.--"

Minuszok bizonyítják, hogy Wilhelmine Gersdorffot a romantika szeretete vezette e tárgy feldolgozásának egész folyamán, ez mérsékli egyuttal ítéletét Thököly

felől, akinek hódító férfias tulajdonságai miatt elnézik, hogy nem volt más, mint az osztrákok látta ravasz, nagyravágyó "Aposztat, Rebell und Hochverrätther" /II.133:/

Ezekén kívül már csak mint mellékalak szerepel ^{Thököly} hogy a történi események elbeszélése folyamán említik meg nevét. Így Ludwig Delbarosa: "Die Belagerung Wiens durch die Türken" Wien /1838 ban megjelent regényében, amidőn a történeti háttérét vázolja, tárgya által meghatározott ellenszenvvel ír Thökölyről: "Zwei gewaltige Triebfeder^{en} setzten sich nun in Bewegung" hogy Németországra kiterjesszék a háborút. XIV. Lajos és ^{gr} Graf Tököli, der Grösste Feind des oesterreichischen Kaiserhauses /159./ Magyarországot saját hercegségévé akarta átalakítani "und unter seiner Herrschaft es dem Ottomanischen Scepter als Zinsba^{ar} zu unterwerfen. "Diese beiden furchbaren Feinde des rechtmässigen Herrschenhauses" Kara Musztafában találta ^{sz} segittőrsra. Tökölyt a szultán Magyarország királyává nevezte ki, de mivel "der Rebell Tököli nem bizott szerencséjében oder Graf Rudigen von Star^a ~~enberg's~~ Heldenmut und Tapferkeit /Hist.romant.Erzählung/ Wien 1838.

"aus scheinbarer Bescheidenheit" 166.o. nem használta a király címet. Több szó nem esik Thökölyről, de, hogy egy kifejezetten osztrák hadvezér dicsőítésére szolgáló regény Thökölyt másként ítélte meg, azon nem csodálkozhatunk.-

Klara Mundt Franz Rákóczi II. Ungarisches" Lebensbild című regényének VI. fejezete szól Thököly Imér^eről. Clara Mundt módszere, hogy memóár írókból meritett anyagát, érdekes anekdotákat dolgoz fel, történeti háttérben hitelességre törekszik, forrásait megjelöli. Thököly szerepét Fessler Ignác nyomán beszéli el. Egyetlen, úgy a történeti valóságtól, mint a Gersdorfnál kiemelt $\times$ $\times$ jelenettől eltérő mozzanat leírásában, hogy Thököly szerint "Einige Monate nach seiner Ver^mählung hielt er sich still und unthätig in Munkács neben seiner jungen Gemalin auf, und schin^e nichts mehr zu beg^eren als an Ihrer seite zu sein" /53 o./ Elismeri: "nicht aus niederem Ergei^ts hatte er bis dahin gekämpft, nicht war es ihm darum zu thun gewesen, sich mit

dem Bluth und Leben der auf dem Schlachtfelde Gefallenen Ungarn eine Krone für sich selber zu erobern. Er hatte ^{ä p}gekauft und gestritten für das Vaterland. /168./ Mondja, elégtételt szolgáltatva Tökölynek. ^hEgész leírásából kitűnik, hogy Tökölivel rokonszenvező források után dolgozott.

Clara Mund^t fenti mondatának épen ellenkezőjét írja: "Theodor Scheibe: Die Rebellen. Historischer Roman" Wien 1871. II. Rákóczi Ferenc korában játszódó regényében, "Gráf Tökeli Ein Mann von ungemeiner Kühnheit /20. amikor a felkelők élése került: "Strebte offenda hin unter Türkischem Protektoriat König von Ungarn und Fürst von Siebenbürgen zu werden" /20.o./

Időrendben utoljára következik Victor Wodicka³ "Der schwarze Junker geschichtliche Erzählung aus Österreichs Vergangenheit" ["]című novellája

-----
1. Wurzbach Biographisches lexicon LVII.203. Brümmer" 499 o.
Allg. Zeitung 1887. II. 5. Beil No. 36. 522.o.
Wien Bibl. für "Ost u. West" 1884. Reclam No. 2388.²
Wurzbach 29 kötet 160.

Az egyetlen valóban poetikus feldolgozás, melyet nem hatásvadászatból, nem tendencia szolgálatában szerkesztettek, amelynek szerzőjének nem akart törzítani, hanem lelkirajzot akar adni. Tárnya iránti szeretete, poetikus hangulata, stilusa és elfogulatlansága miatt már objektív értékre is számot tarthat a "Schwarzer Junker", mely az egyetlen tudatos művészi alkotás a német Thökölyi irodalomban.

"Die Aufgabe der historischen Novellistik liegt nach dieser Seite hin, auf dem Grund der Gesittungsstände einer gegebenen Zeit frei geformte Charaktere in ihr walten zu lassen. Dießzene ist historisch. Es sind aber dann Kurz gesagt- erfundene Personen die in den Vordergrund treten, eine erfundene Handlung die sich episch frei gestalten kann, keine, geschichtlich^e, wenigstens, keine weltgeschitliche. Denn in den Winkeln der Spezialgeschichte können wir allerdings Intrigen^{en} und Helden aufspüren, die Novellistisch bildsam sind, ohne dass wir durch poetische Freiheit das historische Bewusstsein der Nation beleidigen".⁺

A történelem nem cselekmény már ebben a novellában, hanem
⁺ W. Riehl: Kulturgeschichtliche Skizzen (elsoj.)

háttér és ezáltal éri el Riehl követeléseinek színvonalát.

1678 irunk. Tavaszi alkonyatkor izzó csókkal bucsuzik a nap a virágzó rétektől, zölde lő erdőktől.

Egy szőke ifju, Wolfram von Feistritz lovagol a módlingi országuton, Perchtoldsdorf felé, (vezető ut felé). Két portól belepett lóvassal találkozik, kik a Perchtoldsdorf felé vezető ^{irány} ut ~~felől~~ tudakozódnak.

Az egyik lovas idősebb, fekete körszakállal, a másik fiatal, lányos arcu.

"Es war eine schlanke jugendliche Gestalt mit tief-schwarzen Augen und gebräunten Wangen, dem wabenschwarze Locken bis an den Halskragen herabhingen. Seine Züge waren weich und rein wie die eines Mädchens und er hätte einem solchen bei nahe geglichen, wenn nicht der schwarze, Zierliche Bart auf der Oberlippe eines anderen be-^rlert hätte. Er trug ein dunkelbraunes Samtwams, hohe Reiterstiefel von rohen Leder und eine mit einer kurzen Reichenfeder gezierte, pelzverbräunte Mütze" (11. v.)

Wolfram szivesen igazítja utba az ifjut, aki elmondja,

"Emerich von Arva ist mein Name und dass nicht das Glück mich mein Vaterland verlassen liess, mag Euch genügen."/18/ Wolfram csak sejti, hogy a lányos arcu fiatalember nagy célok után tör, de múltjáról vagy utazása okáról semmit sem tud. Wolfram rokonaihoz siet. Doktor B^ertul^héus öz - vegye és leánya(hire) élnek e csendes városkában. Wolfram szívének egész melegségével szereti Évát és csak tanulmányai befejezését várja, hogy nőül vehesse. Éva nem érzi azt a nagy szerelmet, melyet a házassághoz szükségesnek tart, csak baráti vonzalommal viseltetik Wolfram iránt. Amilyen mohón várja Wolfram a házasság idejét, annyira fél tőle Éva. Ő még vár valakire, aki felgyújtja benne az igazi szerelem perzselő lángját.

Emerich von Arva a szomszédos vendégfogadó egyik kis szobájában töprengve hever az ágyon és végig gondolja rettenetes múltját. Atyja összeesküvésbe keveredett I. Lipót ellen, aki erős hadakat küldött ellenük, társait elfogták, ő a-

zonban sokáig ellentállt a megerősített Árva várában a császári csapatok ostromának. Amikor áru-
lás folytán a vár elesett, ura szíven szurta ma-
gát és csak holtteste került az ellenség kezébe.
A fiatal grófot éjnek idején vitte magával Len-
gyelországba apja bizalmasa, Günther Dániel és egy
hűséges szolga : Booskó István. Onnan nagybátyja
Apafy erdélyi fejedelem udvarába utaztak, hol há-
rom évig maradt és most elérkezett a hosszú ideje :

"In manchen Treffen hatte er sein Schwert
und seinen Arm erprobt, aber was er im innersten
seiner Seele wünschte, was ihn umschwebte im Wa-
chen und in Träumen.: Rache zu nehmen an denjeni-
gen, die seinen Vater in den Tod getrieben und die
sich nun an seinem Erbe gütlich thaten. Es blieb
noch immer unerfüllt /21.o./

A legközelebbi napok meg fogják hozni a dön-
tést, ezek a gondolatok nem hagyták aludni.

"Was ich heraufbeschworen, ich will es auch
vollenden. Nicht rechts, nicht links will ich bli-
cken von dem Pfade, den ich eingeschlagen und auf d

dem es keinen anderen Stillstand gibt, als nur den Tod! /21.o.

Utolsó kísérletként Günthert a császárhoz küldte, talán elkerülhető még a harc. De ha a császár tanácsadói félrevezetik, akkor élére áll a magyar hadaknak, melyek már lázasan várnak az ifju vezén-re.

Wanda egy tébolyodott cigányasszony csatangol Perchtoldsdorf utcáin. Megpillantja a szép idegen ifjut, ki egy ifju grófra, fiataalkori szerelmesére emlékezteti. A falu népe boszorkánynak gondolja

Wandát, az agyonütéstől csak István, Imre szolgálja útján menekül meg. Ez alkalommal ismerkedik meg Imre a Bethulius családdal. Éva e rövid pár nap alatt vágyódásának egész melegével Imre felé fordul, ki nem tud ellentállni, - bár szívében ekkor Zrinyi Ilona képe él már- és a leány szívét meg akarja nyerni. Wanda egy alkalommal rettenetes jóslatot mond Imrének, szerencsétlenséget, rövid uralkodást, de végül is " das fliessende Blut schwemmt hinweg, dass du geliebt und was du geliebt auf Er-

den."

Éva visszaretten és szeretné hirtelenül kioltani szive lángolását, de nem lehet. Ez érzelem sodorja magával és még ez estén a magányos kertben Imre keblére borulva csókok között eszik egymásnak örök hűséget a két szerelmes. Günther lovának dobogása szakítja félbe együttlétüket, Levelet hoz. Imre átfutja, azután komor arccal, elszántan parancsot ad Istvánnak : Reggel indulunk. Majd Évára gondol, de nem maradhat. Maradjon emléke Évánál röpke álom, mint aminő számára a lány ~~xatx~~ lesz. Megírja bucsulevelét :

"Der kurze Schmerz ist leichter zu ertragen, den ich dir hätte bereiten müssen; denn mein Ziehen ist weit ab von dem alltäglichen und mein Herz darf sich an niemand klammern, an niemand. Es ist schön zu scheiden im warmen Sonnenschein, schöner als in kalter frostiger Nacht. So lass denn auch uns scheiden, solange die Sonne nicht vollends untergegangen und um uns die tiefe Nacht..

/77.o./ A levélbe anyjától maradt emléket, egy kis

keresztet tesz, átadja a fogadósnak és azután
nyitott szemmel ábrándozik - mit hoz a jövő.

1683

Ujhól kitört a magyar felkelés. Vezére Thököly
Imre, 1682-ben nőül veszi Zrinyi Ilonát és szö-
vetségben a törökökkel és franciákkal megkezdí
a harcot Lipót ellen. ~~Thököly Imre első napjaiban a török hadse-
reg Carasusztafa~~ ^{Thököly} ~~átjön az északi hidon. "Freude-
trunken trat ihm Thököly entgegen"~~ és a füleki
athnamében Magyarország fejedelmévé nevezi ki.
A császári csapatok hátrálnak. Lipót elmenekül,
az ellenséges csapatok Bécs falai alatt állanak.
Lerchenfeldsdorf vitéz védői napokig áll-
ják a török ostromot. A védők között vannak Wolf-
ram, Éva öccse Rudolf, ki egy roham alkalmával ha-
lálisan megsebesül és Éva szemei előtt hal meg.
Éva alig bírja a szenvedéseket, egy elfojtott
nagy szerelme őli és gyengíti; gyermeke meghalt,
ez még növeli boldogtalanságát, melyet Wolfram
mellett érez. A vár átadása után a törökök nagy

öldöklést visznek véghez a városban, csak Évát és Wolframot menti meg Wanda.

István, egy szakállas magyar, a vezér sátrába vezeti a két menekültöt, hol Éva Thökölyben Imrére ismer. Erőt vesz rajta a hosszú évek elfojtott vágyódása, de azután kiábrándult lélekkel simul Wolframhoz. Imre felvillanó emlékeit is hamar elüzi a harci zaj." Jener Schmerzen - schrei aus zerrissener Brust, die das Weib dort, als ob das flüchtige Licht im Lichte. /159./

das sich hilfesuchend an die Gestalt des Gatten klammerte, ausstieß, es klang ihm, wie der entsetzliche Vorwurf von Tausenden, deren Glück er zerstören geholfen, nicht das Herz dort allein hatte er gebrochen." /119.o./

A két menekültet Istvánnal a Bécsbe kísérteti. Ott már Savoyai Jenő és Badeni Lajos fogadják őket. Éva bevallja férjének, hogy hosszú éveken át a lelkét más valaki tartotta fogva, de már megtört a varázs. Lassanként visszatér életél.

"Sein Glücksschiff war gestrandet, das Wrack hielt einsam auf hoher See. /130./

ereje és már tud örülni a jövőnek.

A szövetségssek győztesen haladnak előre Magyarországon. Cara Musztafa halállal lakol a bécsi vereségért, Tökölyt Drinápolyba viszik, hol fényesen igazolja magát. - A császár amnesztíája csak Thökölyt zárja ki. - Munkács megadja magát. -

Apafy halála után Thököly Erdélybe tör és legyőzi Heisslert "noch einmal schien es, als ob das flüchtige Licht im lächle./159./

1690-ben Erdély fejedelmévé koronázzák, de Badeni Lajos leveri, és újra Moldvába vonul vissza. A zalánkeményi csata után Belgrádban meg akarták ölni. Nagynehezen megmenekül. "Der Stern des stolzen, ehrgeizigen Mannes begann zu sinken /129./ Még egyszer szerencsét próbál Péterváradnál "aher es war kein Glück mehr, wohin sein Fuss trat /.29./

A karlovici béke után Konstantinápolyban él. "Sein Glücksschiff war gestrandet, das Wrack hielt einsam auf hoher See./130./

Eva és Wolfram boldogan élnek két gyermekükkel, Egy napon vendég érkezik : Herr Daniel Absolon Günther von Lilienfeld, Kriegskommissarius Sr. Majestät."

Évában még egyszer felragyog egy kialudt szerelem emléke.

1705-ben egy magányos sir nyílt meg : "und nahm einen auf zur Ruhe, dessen stolzem Geist einst die Welt viel zu klein schien." /134/

Fern von den schneebedeckten Höhen der Tatra, fern von der Heimat starb Tököly... Ensam starb er, verlassen und das brandende Meer umrauscht sein Grab." (134r)

Wodiczka eme szerelmi történetben kísérelte meg jellemképet alkotni e sokat csodált és sokat ócsárolt személyiségről, és ezt meleg szerepességgel tette. Mintegy párhuzamosan akarta életének külső eseményeit lelki élményeinek szintén a tragikus felé irányuló vonalában megrajzolni. Elbeszélése kezdetén - ekkor választották a felkelés vezérévé Thökölyt- a diadalmas ragyogó, magyartörő ifjút apától örökölt isteni hi-

vatása szólitja harcba, hogy hazája szabadságát és saját elrablott birtokait viasszasze - rezze. Nem a harcért önmagúért száll sikra.

"Die stille ^gagt des ^eFriedens soll dann keinen ^{wo} ~~was~~ jetzt die eiserne Faust zerdrückt, ~~was~~ der eiserne Fuss noch nicht zertreten hat." /19./

"Kampf, das ist das ewige Lösungswort der ^{ar} ~~Stär~~ - ken, das nur der Schwächling nicht erkennt." (Hgo)

Nem békés családi örömökre, hanem küzdelemre hivatott : " Mir hat das Geschick, als ich noch Knabe war, das Kriegsschwert in die Hand gedrückt, in mein Herz hat es kein zartes Fühlen, nur ein stürmendwildes Sehnen gepflanzt, einen wilden Tatendurst, den ich noch immer nicht stillen dürfte." /30.o./

A tett embere akar lenni mindenkor - de fiatal még " in manchen einsamen Stunden übermannt es mich, so auch heute Nacht..." Erzi nagyrahivatottságával járó felelősségét /32.o./ "ich fühle, dass ich das, was ich aufbeschwören half auch einst werde verantworten müssen vor

dem Allmächtigen" /32.o./ Eszerint kell tehát cselekednie. Nemcsak mint katona, hanem mint ember is becsületes. Lemond szerelméről, hivatása szólítja, melynek útjáról le nem térhet. "Nicht rechts, nicht links durfte er schauen..." /64./ ezért nem kapcsolhatja a leány sorsát a magáéhoz, mások boldogságát pedig nem akarja letiporni. Erősen domborítja ki Wodiczka azt, hogy Tököly hivatást teljesít, vállalnia kell tehát annak minden parancsát. Tudja hogy be fog rajta teljesülni a biblia mondása: "Es müssen zwar ^a Ärgernisse kommen, aber wehe demjenigen durch welche das Äergernis kommt," /71./ de útjáról ez a tudat sem téritheti el.

Thököly küzdelmeit nem mindig koronázza siker. Sok csalódás éri, nagy válságokat és gyakran megaláztatást is el kell viselnie. Szent hittal kezdett küzdelmében ért csalódások szükségyszerűen vetik fel lelkében a kérdést, helyesen cselekedett-e.

"Oft in einsamen nächtlichen Stunden, wenn er sich

* Het verwijst, & en novellen emile met
met e Korboel bibliogra'p'ia'nik:

- 1) Emmerich József v. Töckeli. in hist. Roman
von J. B. Lippig Crotchet (1821/3185)
freigelegt: X. 604
2. Emmerich József v. Töckeli, in hist. Roman von
von J. B. Lippig 1833 (Lippig: XIV. 464)
3.) Ludwig Storch: "Repenthes c. novellagynge-
ney 3. kötetében: Emmerich Főfőle
is not Helene Lippig (Lippig: Ot. Dichteplesia 402)
Ezer a budapesti, légi Berlin is nagy könyv-
tárakban mint elvilek voltak.
A berlin is berlini "Büchermachweisstelle" leg ritk-
zalt der dörben Reading eseménytellen volt.

Legérdekesebb, hogy a széppszégi Jacob Mel-

zer: "Biographien berühmter Zipser Keesen und
ruhelos auf seinem Lager wälzte, da rief es ihn
Leipzig, 1833. a Thökölyek csallódiáját adva, Thökö-
an wie ein Mahngespensst. Du hast ein halbes
ly Iméröl megint teljesen a gyölölet hangján szöl:
Leben nur gelebt, du wolltest Schöpfer sein, du
"Ebenfalls mit dem schwarzen Brandmale des Hochver-
Thor und bist das blinde Werkzeug anderer nur
rats bezeichnet, setzte er das strafbare Werk
geworden, anderer, die nichts schaffen, die nur
seinen Vaters fort, fand aber vor der Dornenrute
wie wildes Ungewitter zerstören, vernichten!
der Strafgerechtigkeit erreicht als das Mass sei-
Glück willst du ernten und sehest Verdarben und
ner Frevel voll war, seinen verdienten Lohn. Er
Tod. Der Fluch von tausenden begleitet dich auf
erreichte keinen seiner strafbaren Endzwecke."
deinen Wegen und du hast gehofft Segen zu erwer-

ben"/119./ A kiontott vérre gondol "wenn sie
köly und seine Ungarn" oim, az ifjasságuk szöl
alle Geistern gleich aufstehen würden die Tau-
ismertetésében teljesen tárgylilagosa, söt szö-
sende..." /119./ Ezen gondo'atokat minden em-
razon lejegyzel Thököly életének eseményeit. Meg
bernek át kell ugyan gondolnia, kik tömegek sor-
kell már szöl is emlitenünk, mert Viktor Wodicz-
sa felett döntenek, de hogy Viktor Wodiczka Thö-
ka és Preszel csallódiája között kapcsolatot ta-
kölynek ezt a lelki tragédiáját festette meg, tel-
jesen különálló nagy értéket biztosít művének

Dichter... 1874. o.
szemünkben. * Unterhaltungen für die Jugend.
Pforzheim Verlag Demming Fink & Co. 1841./261./

c.

A történeti essay virágzása korából három
Thökölyvel foglalkozó író említünk meg:

Legérdekesebb, hogy a szepességi Jacob Mel-
zer⁺: „Biographien berühmter Zipser Kaschau und
Leipzig, 1833.“ a Thökölyek családfáját adva, Thökö-
ly Imréről megint teljesen a gyűlölet hangján szól:
"Ebenfalls mit dem schwarzen Brandmale des Hochver-
rats bezeichnet, setzte er das strafbare Werk
seines Vaters fort, fand aber vor der Dornenrute
der Strafgerechtigkeit erreicht als das Mass sei-
ner Frevel voll war, seinen verdienten Lohn. Er
erreichte keinen seiner strafbaren Endzwecke."

A német Ludwig Pressel⁺⁺ viszont Graf Tö-
köly und seine Ungarn" című, az ifjúságnak szánt
ismertetésében teljesen tárgyilagosan, sőt szá-
razon lejegyzí Thököly életének eseményeit. Meg-
kell már azért is emlitenünk, mert Viktor Wodicz-
ka és Pressel elbeszélése között kapcsolatot ta-

+ . 1. Wurzbach : XVII.k. 337.o

Rassmann Pantheon deutscher jetzt lebender
Dichter... /214.o.

++ Historische Unterhaltungen für die Jugend.
Pforzheim Verlag Denning Fink & Co. 1841./261./

lálunk, bár szöveg szerinti megegyezés csak egyszer fordul elő :

Pressel: "In mehreren Treffen..." /242.o./ és

Wodiczka: "In manchen Treffen..." /21.o./ bekezdésű részekben. Mindkettő egyformán nyugodt és elfogulatlan úgy, hogy Wodiczka Presselnek ezt a leírását forrásnak használhatta.

Freiherr Inkey von Pallin⁺ : "Historische Skizzen über Ungarn"⁺⁺ 1864. című művében emlékezik meg Thökölyről.

Hangsúlyozza hadvezéri képességeit, iskolázottságát és műveltségét. "Er hatte überhaupt eine vorzügliche Erziehung genossen, denn er war an kaiserlichen Hofe aufgewachsen. /21./
Ami különös tévedése egy magyar születésű, bár osztrák érzelmű magasrangu katonatisztnek. "Thö-

+ . l. Wurzbach X.k. 208.o.

++ . Leipzig, 1864. Vierte Abt. 1867. bei Forstell u. Findel.

KÖLy bewegte Himmel und Erde" /23.o./ hogy a portát Lipót császár elleni új hadüzenetre rávegye és bár túl büszke volt Thököly ahhoz, hogy a császárnak engedelmeskedjék "erbot er sich aber der Tributär der Pforte zu sein, und seinen gekrümmten Nacken vor jeder Laune eines Vezirrs oder Paschas zu beugen." A "gekrümmter Nacken" kifejezéssel Feigius "Adlerskraft" című eposzában is találkozottunk, mely^{ről} a császári hadsereg tisztje valószínűleg Bécs ostromának lefolyását tanulmányozta. Ezzel az ismét ellenséges hangulatú rajzzal bezárul a XIX. században Thökölyvel foglalkozó ^{/próza} művek sora.

Befejezés.

Miután végigkísértük Thökölyt az osztrák és német irodalom különböző műfajú feldolgozásaiban, megkísérelhetjük annak megállapítását, hogyan látták Thökölyt a különböző kerék.

Két periódust különböztethetünk meg :

1./ a XVI. - XVII. századbéli művek csak mint politikussal, mint felkelővel foglalkoznak hő-sünkkel, egyéni tulajdonságai alárendelt fon-tosságúak. Szépségén kívül, melyet általában felemlitenek.

2./ a XIX. századbéli feldolgozói már mint embert is rajzolták.

A XVII. század és -ehhez kapcsolódóan a XVIII. században talált egyetlen mű- szerzői pártjuk felfogását tükrözik. Az egyes feldolgozásukon belül -mint említettük- csupán ár-nyalatheli különbség mutatkozott. A XIX. szá- zadban, eltávolodva a politika eseményeinek közvetlen hatásától, már meglátják Thökölyben az embert is. A politikus és hadvezér megité-

/véleményét
lésében az írókat pártjuk és felekezetük szempontja határozza meg. A császárhűek természetesen ellenséges indulattal bírálják tetteit, a protestánsok dicsőítik, a katolikus szelleműek ócsárolják. Thököly a tett embere, az események középpontjában állva kellett, hogy személye körül elkeseredett harc folyjék. A császáristák rebellist láttak benne, ki megérett a legkegyetlenebb büntetésre és kaján kárörömmel szemlélte sorsa elborulását. A protestánsok csodálták vallásszabadságért folytatott bátor küzdelmeit és ideális hősnak ábrázolták.

XIX. századbeli íróink emberi tulajdonságait rajzolják, de mivel alakja nem elsőrangú írókat ösztönzött tudatos művészi ábrázolásra, ezek egyrészt a korszakellen kíváncsiságának tesznek eleget, másrészt korábbi feldolgozások hatása nyilvánul meg műveikben. Lelki rajzát csupán egy írónk akarta adni. Ezen kor feldolgozásaitól nem csak a rebellis, hanem az egész Thököly alakját kapjuk meg, még ha a fénynek és árnyék-

nak olyan szövedékéből van is az felépítve, mint Wilhelmine Gersdorfnál. A XIX. század közepe felé ismét pártvélemény szavát halljuk; annak bizonyítékául pedig, hogy mennyire nem látták tisztán Thököly -mindenesetre szövevényes és bonyolult - tetteinek nemes indítókait, hogy mennyire elfogultan nézték a különböző okok különböző emberei, azt feltűnően bizonyítja, hogy egy a XX. század második évtizedében megjelent tudományos életrajz első fejezetében a következő ítéletet olvashatjuk Thökölyről: +

"Aber in Ungarn war die Führung in die Hände eines Mannes übergegangen, der seine eigene Absichten hatte und diese konnten nur durch Krieg erreicht werden. Es würde eine Ungerechtlichkeit gegen die Männer sein, die die ungarische Revolution vor- und nachher geleitet haben

---

+Freiherr von Hengelmüller : "Franz Rákóczi und sein Kampf für Ungarns Freiheit " Dt. Verlagsanstalt Stuttgart und Berlin, 1913.

wollte man Emerich Thököly auf dieselbe Stufe mit ihnen stellen. Er war weder ein weitblickender Staatsmann, wie Bocskay, noch ein uneigennütziger Patriot, wie Franz Rákóczi II. Der Thypus, dem er ähnelt ist der der italienischen Condottieri der Renaissance-Zeit. Er war tapfer und verschlagen, besass die Fähigkeiten zu tatkräftigem Handeln und die zum Befehlen erforderlichen Gaben. Doch das Ziel seines ganzen Ehrgeizes war, aus dem noch vom türkischen Joch freiem Ungarischen Gebiet ein halbunabhängiges Fürstentum für sich selbst herauszuschneiden. Zu diesem Zweck setzte er die Empörung fort und machte sich zum Werkzeug der Türken."

Es 43. Toldalon : " Sein intellektueller Irrtum war so gross, wie sein moralisches Unrecht. Hätte er Erfolg gehabt, so würde der Schicksal Ungarns aller Wahrscheinlichkeit nach dasselbe gewesen sein, wie das Serbiens und Bulgariens. Allerdings schmeichelte er sich mit der Hoffnung mit Hilfe Frankreichs schliesslich seine türkischen Be -

schützer hintergehen zu können. Alle drei, König Ludwig XIV., der neue Grossvezir und Thököly arbeiteten gleichzeitig mit dem Gedanken die anderen zu benützen. Nur hätte es Thököly klar sein sollen, dass er als der schwächste von den dreien schliesslich die Kosten des Spiels bezahlen würde, einerlei, wie es ausging. Glücklicherweise für ihn setzte er sein Vertrauen auf die verlierende Seite und warf sich der Türkei in die Arme. (43 o.)

Ezt a felfogást azonban Thököly politikai programjától: "hogy a szegény megromlott haza idegenektől felszabaduljon és csak a haza fiának maradhasson" * tátongó mélységű szakadék választja el.

* Acsády /i.m./ 347.o. Geschichte des osmanischen Reiches

X.k. Pest 1827-56

Humoristica, Satyrische Dialoge u. Theater. hg. v. Ed. Seis. Wien 1883

Heinrich Kallenberg: Zur Geschichte d. beiden Türkenbelagerungen Wiens. 1876

Forrásművek:

-----

a bibliografiai művek:

Apponyi Sándor: Hungarica, magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok /1470-1770.-ig/ Franklin 1900
1902 / 2 kötet/

Bleyer Jakab: magyar vonatkozású német ujságlapok
a M.N.muzeum birtokában 1606-1717.M.Könyvszemle

Franz Brümmer: Lexikon d. dt. Dichter und Prosaisten
vom Beginn des 19 Jhts. bis zur Gegenwart 1885

A.von Camesina: Wiens ~~Wien~~ Bedrängnis Wien 1883

Karl Georg: Schlagwortkatalog Hannover 1899-

Glossy, Karl: Auf die Belagerung Wiens bezügel Druck
Schriften Wien 1883

Hammer-Purgstall: Geschichte des osmanischen Reiches
X.k.Pest 1827-56

Humoristica, Satyrische Dialoge u.Theater.hg.v.Ed.Seis.
Wien 1883

Heinrich Kabdebó: Zur Geschichte d.beiden TürkenBelagerungen Wiens. 1876

Heinrich Kabdebó: Die poetische Literatur d. Stadt Wien
v. 16 bis zum Schlüsse d. 18. Jhts. Wien 1878

Krones: Grundriss der österreichischen Geschichte 1882

~~Magyar~~ Goedeke, Karl: Grundriss zur Geschichte der dt.

Dichtung aus d. Quellen Dresden 1907³

Magyar könyvészet 1712-1860. Magyarország bibliográfiája összeállította: 1 k.: Petrik Géza 2 k.: Kiszlingstein Sándor 3 k.: 1886-Székely Dávid közreműködésével: Petrik Géza

Szabó Károly: Az 1473-1711. megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok jegyzéke Budapest 1883

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái Budapest 1891-1914.

Tausch Josef: Schriftsteller Lexikon od. biografische Literarische Denkblätter d. Siebenb. Deutschen. Kronstadt 1868-1902.

Trostler József: Magyar elemek a 17. század német irodalmában. Temesvári állami főreálisk. közlöny 43.1. Zeitschrift für Volkskunde összes évfolyamai

Zwiedineck-Südenhorst: Die öffentliche Meinung Deutschlands im Zeitalter Ludwig XIV. Stuttgart 1888

A történeti énekgyűjtemények

Századok, *Biográfiai - és anonim szerzők által gyűjtött*
Képzőművész.

Egyetemes philológiai Közlöny összes évfolyamai

b/Történelmi munkák

Acsádi Ignác: Magyarország Története I. Lipót és I. József korában. Budapest 1898

Angyal Dávid: Késmárki Thököly Imre /Magyar Tört. Életrajzok IV. és V. évf. Budapest 1888-89

Késmárki Thököly Imre naplója közli Nagy Iván Pest 1863
második rész: 1866 /közli Torma Károly 1676-78 /Pest 1866
harmadik rész: /közli Thaly Kálmán 1686-1705/Pest

Krones von Marchland, Franz: Grundriss der oest. Geschichte Wien 1882

Nagy Iván: Magyarország Családjai Pest 1829-

Szalay József: Az 1883 év és irodalma/Századok 1884, 569 1

Thaly Kálmán: Bottyán János Életrajza Pest 1865

Theatrum Europaum Frankfurt a.M. XI-XIV kötet

Ziglauser, Ferdinand v. Die Befreiung Ofens von der Türkenherrschaft, Innsbruck 1886

Irodalomtörténeti Művek:

Becker Nándor:Happel HadirománjaEphk.1890,374 oldal

Bleier Jakab:Magyar vonatkozásu német történeti nép -
énekek,Ephk.1897

Félix Bobertag:Gescichte des Romans Bresslau 1876,I-II

Der Leipziger "Magyar Nyelvi" történelmi Szociális Bpest 1906.

Gross,Heinrich:Deutschlands Dichterinnen und Schrift -
stellerinnen,Triest 1880

Otto Harnack:Über die Verwendung hist.Stoffe in der
Dichtung,Darmstadt 1898

Hebbel Friedrich:Sammtliche Werke X.kötet Berlin 1904

Heinrich Gustav:Magyar elemek a német költészetben Buda-
pest 1909

Hirsch,Franz:Geschichte der deutschen Litteratur Leip-
zig e.n.III. kötet

Kuncz Aladár:Thökölyi a francia irodalomban Budapest
1914

Leffler Béla:Magyar vonatkozásu német népénekek.Századok
1911

Milke,Hellmuth:Der deutsche Roman des 19 ten Jhts.Braun
schweig 1890

Nagel -Seidler:Deutsch-oest.Litt.Gesch.Wien 1914

Forster:Werden und Wesen des hist.Dramas Heidelberg 1901

Salamon L.: Allg. Gesch. d. Zeitungswesens

Schuller von Libloy : Kurzer Überblick d. Litt. Gesch. Siebenbürgens Hermannstadt 1857

Weiszer Robert: Egy kevésé ismert Thökölyi dráma Ösvény 1916. 79 oldal

d/

Thökölyről szóló német irodalom.

~~Benignus von Miklanberg Charaktereigenschaften~~

Dellarosa, Ludwig: Die Belagerung Wiens durch die Türken Wien 1838

Kuriose Staatsgedanken-- /S.l. 1684/

Teignis, f.c. Aderskeft od. Europäischer Heidenen Wien 1685
Flamitzer J.N. Der in Böhmisches Hosen ausgekleidete Libertiner Würzburg 1688

Flamitzer J.N. Siebenbürgens oest. Messias Nürnberg 1689

Francisci, Erasmus: Blutig Langgereizter Adlerblitz

Gersdorf, Wilhelmine: Emmerich Töcköly hist. romant. Gemälde Celle 1834

G.B. Emmerich ~~Emm~~ Graf von Tökeli Ein hist. Rom. Leipzig Cnobloch 1821

Gründliche Bescheibung.... 1683 s.l.

Happel E.G. Ungarischer Kriegerroman Ulm ~~1685~~ 1685-1687²

Hengelmüller, Freiherr von Franz Makóczy II. Berlin 1913
V.kötet

Inkey von Pallin: Historisches Skizzen über Ungarn

Leipzig 1864

J.R. Emmerich Graf von Töckeli. Ein hist. Rom Leipzig

1839

Kurzverfasste Wahrhaftige Lebensbeschreibung Wien 1685

Gesprache im Reiche der Toten Leipzig 1739

Melzer Jacob : Biographie berühmter Zipser Kassa und

Leipzig 1833

Merkwürdige Geschichte des Lebens des Grafen E. von Tö-

köly Berlin-Potsdam 1793

Clara Mundt Franz Rákóczy II. Ein Ungarisches Lebensbild

Wien 1681

Nachricht wie Emmerich Tököly gefangen genommen.....

Donaustrom 1685

Neues Ungarisches und Türkisches Labetspiel.....^{s.l.}1683

Der ottomanische Welthammer.....^{s.l.}1683

Pichler Karoline: Die Belagerung Wiens, Wien 1824-29

Pressel, Ludwig : Heldenbilder: Hist. Unterhaltungen für die

Jugend Pforzheim 1841

Rümmel F.X. Die Rebell in Ungarn Augsburg und Leipzig ^{s.l.}

Storch Ludwig: Emmerich Thököly und Helene Zrinyi im II.
Band Novellen Nepenthes Stuttgart 1639-41

AlZ. Leben und Thaten Emmerich Thökölys und seiner sehr
Streitgenossen Leipzig 1839

Siebenbürgens oest. Messias 1689

Scheibe, Theodor die Rebellen hist. Roman Wien 1871

Verschiedene Politische Mutmassungen s.l. 1687

Wahrhaftige Eigentliche Originalbildniss 1683 s.l.

Wodiczka, Victor: Der schwarze Junker Wien 1884

Fiebler - Reissplänen, Klein. Inseln; Historisches Labyrinth
der Zeit, Leipzig 1871